

MASARYKOVA UNIVERZITA
FAKULTA FILOZOFICKÁ

Česká literatura
od 20. let 17. století
do 70. let 18. století

MILAN KOPECKÝ

Brno 1993

© Milan Kopecký, Masarykova univerzita, Brno, 1993

ISBN 80-210-0696-X

Česká literatura
od 20. let 17. století
do 70. let 18. století

MILAN KOPECKÝ

ÚVODEM

Předmětem tohoto skriptu je česká literatura od dvacátých let 17. století do sedmdesátých let 18. století. Tato epocha se někdy určuje dvěma mezníky - bitvou na Bílé hoře r. 1620 a tereziánsko-josefínskými reformami v sedmdesátých až osmdesátých letech 18. století - a někdy se nepřesně označuje slovem "pobělohorská" nebo "barokní". Literatura sem patřící je zkoumána celá dvě století a synteticky byla zpracována Josefem Dobrovským, Josefem Jungmannem, Jaroslavem Vlčkem, Janem Jakubcem, Arnem Novákem, Josefem Hrabákem aj.

Některým spisovatelům a spisům, např. J. A. Komenskému a jeho Labyrintu světa, je věnována dlouhodobá pozornost (např. ve studiích Stanislava Součka a Antonína Škarky), zvláštnímu zájmu se těší baroko jako kulturně-historická epocha i jako umělecký styl (srov. práce Josefa Pekaře, Arna Nováka, F. X. Šaldy, Václava Černého, Viléma Bitnara, Josefa Vašici, Zdeňka Kalisty aj.). Avšak ani závažné projevy literární barokologie nezískaly dosud českému baroku tu prestiž, jakou má ve vlasti baroko výtvarné a hudební. Je proto nutno pokračovat nejen v diskusích o charakteru a hodnocení českého baroka, ale i v trpělivé práci materiálové, analytické a ediční.

Předložená syntéza chce plnit funkci vysokoškolské studijní příručky a k tomu účelu využívá dosavadní odborné literatury, nicméně na nejednom místě těží z autorova celoživotního bádání o poslední periodě starší české literatury.

CHARAKTERISTIKA DOBY

Vleklé rozpory politické, hospodářské a kulturní spěly od počátku 17. století k vyvrcholení. Šlo o rozpory mezi progresivním měšťanstvem a regresivní šlechtou, mezi nekatolickou protestantskou většinou (tj. luterány, českými bratry a utrakvisty, resp. novoutrakvisty) a katolickou menšinou a mezi orientací na renesanci, humanismus a reformaci na jedné straně a na protireformaci a počínající baroko na straně druhé. Tyto rozpory vyvrcholily 23. května 1618, kdy asi sto protestantských zástupců šlechty a měst vtrhlo na pražský hrad a provedlo defenestraci dvou nejvíce nenáviděných představitelů habsbursko-klerikálního tábora - královských místodržících Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka a Jaroslava Bořity z Martinic. Poté byl ze země vypovězen jezuitský řád jako největší ideologická síla Habsburků, kteří byli zbaveni vlády, místo nich byla ustavena stavovská vláda, utvořena konfederace všech zemí České koruny a za krále byl zvolen německý kurfiřt Fridrich Falcký. Avšak v bitvě na Bílé hoře u Prahy dne 8. listopadu 1620 byla vojska nekatolických stavů poražena a moci se opětovně chopili Habsburkové, podporovaní cizáckou šlechtou a vysokým duchovenstvem. Tím byla otevřena cesta rekatolizaci a refeudalizaci i baroku jako uměleckému stylu.

Po bělohorské porážce dožívaly ještě určitou dobu předchozí kulturní tendence, ale v letech 1627-1628 vstupuje v platnost (nejdříve pro Čechy, potom pro Moravu) Obnovené zřízení zemské, podle kterého mj. museli emigrovat ti

z privilegovaných vrstev, kteří nechtěli přestoupit na katolictví. Do exilu v Polsku, Německu a jinam odchází vysoce kulturní část národa, emigrují jeho největší spisovatelé, kteří se v novém prostředí snaží pěstovat literaturu reformační a humanistickou. Většina z nich je zahleděna do minulosti, jak svědčí četné spisy náboženské, historické a polemické - zoufalé projevy stagnace a vykořenění z rodné půdy. Jan Amos Komenský byl jedním z těch nemnohých, kteří v neradostné přítomnosti a v hrůzách třicetileté války dovedli uvažovat o lepší budoucnosti, a byl jediným, kdo dovedl proměnit své snažení ve prospěch svého národa tak, aby sloužilo celému lidstvu.

V téže době se ve vlasti rozvíjí literatura katolická, která má sloužit oficiálnímu úsilí o návrat národa k jediné pravé víře a o refeudalizaci českého státu. Vedle toho však zde vzniká opozice proti neutěšeným politickým poměrům a náboženské nesnášenlivosti. Žánrově i tematicky značně diferencovaná literatura ve vlasti je svými uměleckými prostředky barokní a do baroka jako historické epochy i uměleckého stylu se postupně stále více začleňuje také protestantská literatura exulantská.

Avšak ve vlasti existuje vedle tištěné více či méně oficiální literatury i většinou rukopisná literatura pololidová a ústní slovesnost lidová. V ní vyjadřoval ujařmený lid, věrný nejlepším tradicím své minulosti, pokrokové myšlenky a dával jim umělecke formy ustálené i specificky adaptované. Lidová tvorba se stala nositelkou kulturního pokroku a posléze jedním z pramenů národního obrození.

1. OD BÍLÉ HORY DO VELKÉHO SELSKÉHO POVSTÁNÍ

Tradiční schematické rozdělování české pobělohorské literatury na domácí a exulantskou vede k izolovanému studiu a hodnocení každé z obou oblastí jako dvou celků od sebe hermeticky oddělených. Tuto metodu zpochybňuje historie 17. a 18. století sama, a to už biografiemi našich pobělohorských spisovatelů, které svědčí o stycích mezi vlastí a exilem. Ostatně i některá díla J.A. Komenského v emigraci vydaná byla rozšířena také ve vlasti a dokonce tu byla v katolických tiskárnách tištěna. Tak např. v pražské jezuitské tiskárně bylo r. 1670 vytištěno Komenského časoměrné přebásnění Catonových dvojverší (vydané v Amsterdamu r.1662). Příčinil se o to Václav Jan Rosa, který se dal ovlivnit prozódickou praxí i teorií Komenského, jak svědčí nejen Rosova mluvnice (Čechořečnost), ale i jeho veršovaná skladba Pastýřské rozmlouvání o narození Páně. Vliv Komenského na Rosu šel tak daleko, že Rosa usiloval o zavedení časomíry do tehdejší domácí české literatury. To narazilo jednak na tradiční model českého verše, jednak na nové snahy konstituovat český verš jako útvar v podstatě sylabotónický, jak to cílevědomě proklamoval Felix Kadlinský ve svém Zdoroslavičkově z r. 1665. Časomíru tedy Rosa a nepřímě Komenský v české poezii neprosadili a ani prosadit nemohli, ale celá záležitost dokumentuje, že mezi

exulantskou a domácí literaturou pobělohorskou neexistoval nepropustný předěl.

Z mimořádně rozsáhlého díla Jana Amose Komenského (nar. 28.3.1592 asi v Nivnici - zemřel 15.11.1670 v Amsterdamu; první údaj je podle gregoriánského kalendáře, druhý podle staršího juliánského, který byl tehdy platný mj. i v Nizozemí, správně bychom tedy měli podle gregoriánského kalendáře "stylo reformato" uvádět jako den úmrtí 25. listopad 1670), které má v souborném vydání zabrat asi 55 svazků (zatím od r. 1969 vyšlo v Opera omnia J.A. Comenii 15 svazků), zaměříme pozornost především na české spisy umělecké. V době Komenského existuje sice ještě tradiční synkretismus funkcí, nicméně část jeho tvorby (zejména v českém jazyce napsaná) má dominantní funkci uměleckou. Jde především o spisy, které Komenský napsal po svém návratu ze studií v Herbornu (1611-1613) a Heidelbergu (1613-1614) a po působení na bratrské škole v Přerově (1614-1618) a ve škole i ve sboru ve Fulneku (1618-1621). Ještě do přerovského období spadá první programová verze encyklopedického spisu (vlastně první encyklopedie v češtině) *Theatrum universitatis rerum, to jest Divadlo světa*, do fulneckého pak dva teoretické spisy - *Zpráva o naučení o kazatelství* a *O poezi české*. *Zpráva...* podává důkladnou teorii řečnictví, spisek *O poezi české* pak základy české časomíry, která podle Komenského vyhovuje češtině a je vhodnou cestou k obrodě české poezie. Zatímco všechny uvedené spisy nebyly ve své době vytištěny, bylo tiskem vydáno roku 1619 jeho sociálně kritické dílo *Listové do nebe*. Obsahuje pět fiktivních dopisů: první je stížností chudých Kristovi na

tvrdost a krutost bohatých, druhý přináší Kristovu útěšnou odpověď, třetí jeho pokárání bohatých, čtvrtý je odpovědí bohatých Kristovi a zároveň obhajobou i stížností na chudé neplnící své povinnosti a konečně pátý je Kristovou výzvou chudým i bohatým, aby žili podle božích přikázání. Spis tedy končí kompromisně, přesto zaujímá významné místo ve společensko-kritické linii starší české literatury, a to i svou epistolárně alegorickou formou.

Když se blížili plenící žoldáci španělské armády (jako součásti vítězných císařských vojsk) k Fulneku, musil Komenský s manželkou a dvěma dětmi opustit své dosud šťastné působiště. Přesné datum neznáme, ale důležité opěrné body nám poskytuje 28. říjen 1621, kdy byl vydán mandát o vypovězení bratrských duchovních, a 6. leden 1622, kdy Bethlen Gábor uzavřel v Mikulově s císařem Ferdinandem II. příměří, což moravskému místodržícímu kardinálu Františku Ditrichštejnovi dávalo možnost říjnový mandát konečně realizovat. V tomto mezidobí vyhledal Komenský útočiště v některém severomoravském místě u svých dobrých přátel, odkud mohl udržovat styky se svou rodinou. Po nedlouhém čase přesídlila manželka se svými dvěma dětmi z Fulneku do Přerova, kde žila rodina Vizovských, z níž Magdalena Komenská pocházela. Buď spolu s nimi, nebo někde jinde v Přerově se po určitou dobu ukrýval i Komenský. Když zde přestalo být bezpečno, pobýval na několika jiných místech, pravděpodobně i na západní Moravě (asi v Třebíči u příbuzných či známých své manželky, snad i v Kralicích nad Oslavou). Zde zoufale prožíval pohromy národní i církevní a osobní, k nimž patřila smrt, které na jaře r. 1622 za

morové epidemie v Přerově podlehl jeho manželka s oběma dětmi i se svým otcem. Odraz těchto pohrom nalézáme v tzv. útěšných spisech Komenského. Jsou to 1. a 2. díl Truchlivého, Labyrint, Pres a O sirobě.

Pod název *Truchlivý* zahrnujeme dnes čtyři díly, z nichž až téměř do konce 19. století byly známy pouze dva, vytištěné pravděpodobně v Praze r. 1624 (místo a rok tisku nejsou zde uvedeny). V tomto roce byl dokončen druhý díl, kdežto první byl dopsán asi v roce 1623 (oba patrně v Brandýse nad Orlicí). Komenský v nich užil formy dialogu, resp. sporu. Jeho východiskem je neutěšená situace národní, sociální, církevní, kulturní aj. na počátku dvacátých let 17. století, mluvčími jsou Truchlivý, Rozum, Víra a Kristus. Myšlenkový rozbor prokazuje zde sice dominantní postavení křesťanské filozofie, ale také vliv a přímo hlásání antické filozofie stoické. Dále byl Komenský ovlivněn dialogickou skladbou *De constantia* (O stálosti) od holandského vědce 16. století Justa Lipsia, kterou sám připomíná v Listu Petru Montanovi z 10. prosince 1661. Z něho také poznáme, že k oběma dílům vzniklým ve vlasti přibýly v letech 1651 a 1660 v exilu další dva díly. Ty byly objeveny až v devadesátých letech minulého století a teprve nedávno identifikovány jako spisy Komenského (4. díl definitivně až Rudolfem Řičanem v r. 1963). V nich však už Komenský reaguje na zcela jiné společenské poměry a události, než jaké měl na mysli v prvních dvou dílech. Třetí díl napsal až po uzavření vestfálského míru jako výraz zmařených nadějí českých exulantů, čtvrtý díl zpracovával v Amsterdamu v úvahách o smyslu svého celoživotního snažení a o smyslu existence

jednoty bratrské a v předtuše smrti. Dialogická forma prvních dvou dílů se už Komenskému nejevila jako funkční, proto píše konfese, svým laděním blízké Kšaftu umírající matky, jednoty bratrské. Příbuznost Kšaftu jako "pastýřského listu" se vnucuje zvláště u čtvrtého dílu, kde to ostatně vyjadřuje už druhá část titulu - Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře k rozplášenému hynoucímú stádu.

První dva díly Truchlivého byly často opisovány, což svědčí o tom, že byly vnímány jako výstižná reakce na nepříznivé poměry ve vlasti i v exilu. Komenský ve zmíněném biograficky i bibliograficky důležitém Listu Petru Montanovi připomíná také překlad do němčiny s titulem Trauren über Trauren und Trost über Trost, ale podotýká, že překladatele nezná. Neuvádí však překlad do dánštiny, pořízený S.M. Ypstedem a zhodnocený v nedávné době (ve Scandoslavica 1962) norskou badatelkou českého původu Miladou Blekastadovou, autorkou velké monografie o Komenském (Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský. Oslo - Praha 1969, 892 stran).

Roku 1623 dopsal Komenský v Brandýse nad Orlicí *Labyrint světa a Lusthauz srdce* a věnoval jej svému ochránci Karlovi staršímu z Žerotína. Spis je dochován v tzv. rukopise vratislavském (po získání naším státem z Vratislavi je nyní uložen ve Státní vědecké knihovně ČR v Praze) a za života svého tvůrce byl dvakrát vydán - roku 1631 a 1663, podruhé a pak nadále pod názvem *Labyrint světa a Ráj srdce*. Dílo začíná odpovědí na příčinu poutníkovy putování světem, pokračuje charakteristikou přidruživších se průvodců

Všezvěda-Všudybuda a Mámení-Mámila a dále prohlídkou města-světa s jeho náměstími a ulicemi. Obývatele náměstí a šesti hlavních ulic, tj. příslušníci šesti stěžejních stavů a profesí, jsou pak předmětem poutníkovy zájmu, který vyúsťuje po trpkých zkušenostech v názor o marnosti všeho pozemského a o nutnosti uchýlit se ke Kristu do ráje vlastního srdce.

Labyrint patří do linie alegorických skladeb, jichž měla dosavadní literatura počínaje předhusitským Tkadlečkem množství nemalé. Jednající postavy je ovšem nutno přesunout z roviny alegorické do roviny obecně lidské; Komenského poutník je autotypizací nebo znamená vzdělance 17. století vůbec, Všezvěd-Všudybud personifikuje lidskou snahu po poznání, Mámení pak zosobňuje ustálený a tedy nekritický pohled na svět. Oba průvodci chtěli vnutit poutníkovi určitou představu o světě, poutník si ji však ověřuje vlastním poznáním. Jeho posunuté brýle nejsou podružnou rekvizitou, nýbrž uměleckým prostředkem k vytvoření obrazu samostatně myslícího člověka, který chce svět poznat bez vžitých a apriorních kategorií. Racionalismus a individualismus poutníka je racionalismem a individualismem vzdělance, který těmito vlastnostmi překračuje hranice barokního světa a spíše než typem barokním stává se typem renesančním nebo osvícenským. To však platí jen pro první část spisu. V části druhé dostává poutník, navštívený Kristem, novou uzdu, což je poslušnost Bohu, a nové brýle, což je slovo boží a Duch svatý. Nové uzdě a novým brýlím se nevzpírá, jak se v první části vzpíral uzdě Všezvědové a brýlím Mámení, ale přijímá je

ochotně a s jejich pomocí zhlédne slávu boží a stane se jedním z božích vyvolenců. Spis tedy ústí do typického barokního iracionalismu a po té stránce má některé obdoby v naší i světové literatuře 17. a 18. století. Přesto jeho charakteristickým rysem (i ostatních tzv. útěšných spisů Komenského) je autorovo jemné sociální a mravní citění. Stejně jako v předbělohorských Listech do nebe stojí Komenský i v Labyrintu na straně chudých a utiskovaných, jak dosvědčuje např. 19. kapitola. Komenský kreslí vtípně "procuratorum perversitas" a nešetří ani instituce, ani zákonodárce, ani soubory zákonů a podobně kriticky přistupuje i k jiným jevům soudobého života. Ten však pokládá v duchu barokních představ za tak složité, že správnou orientaci a jistotu v něm může člověkovu dát pouze náboženská víra.

S Labyrintem souvisí myšlenkově spis, který je však primárně filozofický, nikoli beletristický: *Centrum securitatis* (jeho rukopis vznikl asi r. 1625 buď ještě v Brandýse nad Orlicí, nebo už v novém útočišti Komenského Bílé Třemešné, tiskem vyšel v Lešně r. 1633 s dedikací polskému mecenáši hraběti Rafaelovi Leszczyńskému). Latinský název knihy česky psané není v té době nijak neobvyklý, přesto se v literární historii cituje *Centrum securitatis* často podle druhé části titulu amsterodamského tisku z r. 1663 slovy Hlubina bezpečnosti. Spis je založen na přirovnání světa k točícímu se kolu, které má svůj střed (Boha), paprsky (různé druhy tvorstva) a okršlek (=okolek, obvod kola, znamenající zdejší svět). Čím více se člověk vzdaluje centru a přibližuje se okršlku, tím více podléhá

víření, neklidu a svízelům; klidu a harmonie může dosáhnout pouze návratem do centra. Tradičně geocentricky myslící Komenský to dokládá řadou obrazů: "Dobře zemi uprostřed světa ležící; dobře vodě po zemi se rozlévajícím; dobře větru nad svrchkem se proletujícím; dobře ohni pod oblohou; dobře stromu kořenem v zemi, ratolestmi nad zemí; dobře rybě u vodě; dobře krtici v zemi; dobře včele v medu; dobře pavouku v jedu; dobře magnesu v železu etc."

K Centru securitatis připojil Komenský ještě *Renuntiatio mundi*, to jest Výhost světa. Formou tzv. výhostného listu se tu zřiká světa, který je prý "peleš lotrovská, hospoda divoké zvěři, v níž hospodářem jest lživý, lstivý, vražedný podvodník satan".

Náboženské ladění Centra i Renuntiatia je krokem zpět od Labyrintu, vynikající skladby umělecké, naznačující autorovo směřování k románu nebo dramatu, jejíž edice převyšily v naší době padesátku. Její jazyk ("nesvětový") zabránil proniknutí spisu do světové literatury, kam však bývá řazena jeho anglická analogie *The Pilgrim s Progress* od Johna Bunyana.

Nevelké dílo *Pres boží*, vytištěné r. 1624, se tradičně začleňuje do tvorby Komenského, i když jeho autorství není v něm nikde vyznačeno. Komenský o něm nepíše ani v Listu Petru Montanovi, kde podal poměrně důkladný přehled a soupis své tvorby, přestože ho místy časový odstup svedl k nepřesnostem. Někteří přední komeniologové nevěřili v Komenského autorství Presu (např. Ján Kvačala), jiní zase uváděli obsahové a stylistické shody Presu s jinými spisy Komenského, např. s prvními dvěma díly Truchlivého.

Jednoznačný důkaz autorství Komenského přinesl až tzv. leningradský rukopisný sborník, identifikovaný jako soubor šesti spisů Komenského Stanislavem Součkem v roce 1931. Na obalu sborníku zaznamenal Komenský vlastnoručně tituly několika svých spisů vytištěných i nevytištěných a mezi vytištěnými zapsal na druhém místě Pres.

K vyjádření základní myšlenky, vzaté z Pláče Jeremiášova, použil Komenský formy traktátu, která byla běžnou formou literatury epochy feudalismu. Od vysvětlení Jeremiášovy formulace "Tlačil Pán presem pannu, dceru judskou" (1,15) přechází Komenský ke zdůraznění smyslu lidských zármutků a útrap. Své výklady podává logicky, s pedagogickou jasností a důkladností a se smyslem pro kompoziční vyváženost, jak je zřejmé už z marginálií. Z výkladů o presu (tj. o lisu) vidíme, že byl tak sžitý s realitou, znal tak dobře život kolem sebe s různými druhy manuální práce, že mohl vést účinné analogie mezi světem hmotným a duchovním. Analogie tohoto typu najdeme i v soudobé literatuře katolické, a proto Pres, autorovým jménem neoznačený, mohl být pokládán za tak nezávadný, že byl pravděpodobně vytištěn v pobělohorské Praze - podle některých typografických jevů soudíme na tiskárnu Judity Bílinové, kde snad byly vytištěny i oba první díly Truchlivého.

Ke svému Presu přidal Komenský tři duchovní písně: Když v uzkostech a trápení, Byť Boha s námi nebylo a Přesilný hrad jest Pán Bůh náš. Jsou to (jak dokázal Antonín Škarka) překlady německých písní, patřících do lutherské hymnografie: autorem první byl Pavel Eber, druhé Justus

Jonas a třetí je nejznámější duchovní písní Martina Luthera. Svůj překlad Lutherovy písně zařadil Komenský také do *Nových písní některých* z r. 1631 a pak do svého amsterodamského *Kancionálu* z r. 1659, kde najdeme i píseň *Byť Boha s námi* nebylo. Na rozdíl od toho píseň *Když v uzkostech a trápení* Komenský sám už znovu nevydal, byla však zařazena do zpěvníků jiných autorů a kromě toho existuje i jiný její překlad v *Cithaře sanctorum* od luterána Jiřího Třanovského (poprvé 1636).

Poslední ze čtveřice tzv. útěšných spisů Komenského má název *O sirobě*. Bezprostřední podněty k jeho vzniku byly Komenskému tragické události osobní a společenské: úmrtí manželky a dvou dětí i četných přátel za morové epidemie na začátku dvacátých let 17. století, válka a rozrušení dosavadních protestantských struktur církevněsprávních po bitvě na Bílé hoře. Ve spise komponovaném přísně logicky, jak ukazuje závěrečné schéma, definuje Komenský sirobou, vysvětluje její příčiny a různé podoby a dává návod k jednání těm, kteří jsou sirobou v jakékoli její formě postižení. Výklady samozřejmě pramení z křesťanské filozofie a zhusta jsou doloženy citáty z bible, což ovšem platí i pro spisy předchozí.

Ani na titulním listě, ani nikde jinde nenajdeme jméno Komenského, přesto o jeho autorství svědčí jeho vlastní slova v latinském Listu Petru Montanovi. Kromě toho jsou důkazem autorství Komenského charakteristické pro něho znaky stylu a navíc nachází se velmi stručná analogie tématu siroby v 9. kapitole (nazvané *O trpělivém siroby a potracení milých přátel snášení*) Komenského *Přemýšlování o dokonalosti*

křesťanské - spisu patřícího také do linie tzv. útěšných děl Komenského a vydaného r. 1622 pravděpodobně v Praze.

Podle formulace na titulním listě bylo dílko *O sirobě* dokončeno roku 1624, ale Komenský na něm jistě pracoval už od roku 1622 po smrti svých blízkých. S neklidnou dobou let 1622-1624 kontrastuje propracovaná forma a svěží umělecké prostředky a to nevylučuje možnost, že aspoň některé jeho části vznikly před uvedenými lety, snad už ve Fulneku, a to nejspíš jako náplň pohřebních kázání. Závěrečná slova titulního listu - "Spisek pro potřebu přítomných žalostných časů z božího slova sebraný léta Páně 1624 a léta 1634 v čas rány boží morové v Lešně Polském vytištěný" - nabízejí dvojí výklad: buď dílko *O sirobě* vzniklo roku 1624 a bylo vytištěno v roce 1634 v Lešně, nebo bylo poprvé vydáno už roku 1624 a pak opětovně vytištěno roku 1634 v Lešně za morové epidemie, připomínající epidemii ve vlasti před deseti lety. Nejnovější bádání se přiklání k hypotéze o vydání spisu v české verzi r. 1634 a ve verzi polské r. 1635.

Od tzv. útěšných spisů Komenského vede příbuzenský rodokmen motivický a tvarový jak dozadu k *Listům do nebe* (1619), tak dopředu ke *Kšaftu umírající matky, jednoty bratrské* (1650) a k předsmrtné vskutku útěšné úvaze Komenského o jediném potřebném - *Unum necessarium* (1668).

Česká tvorba Komenského z doby před jeho odchodem do exilu naznačuje, že naší literatuře tehdy uzrával největší dosud beletrista, který však musel po r. 1628 v cizině změnit jak předmět, tak jazyk své tvorby. Dálo se to postupně, pod tlakem aktuálních požadavků doby a prostředí,

v němž Komenský působil: v polském Lešně, kde byl zprvu visitátorem tamního gymnázia a od r. 1632 biskupem jednoty bratrské, v Anglii v l. 1641-1642, kam byl pozván z iniciativy svých vědeckých přátel Johna Duryho a Samuela Hartliba k vypracování vševědného (pansofického) projektu užitečného politickým a kulturním záměrům anglické buržoazie, ve Švédsku (přesněji v Elblagu jihozápadně od Gdaňska na území patřícím tehdy Švédsku) v l. 1642-1648, kde měl vypracovat nebo aspoň upravit učebnice pro švédské školy, opět v Lešně v l. 1648-1650, odkud po nepříznivém pro Čechy míru vestfálském měl iniciativněji než dosud řídit záležitosti své církve, v Uhrách v l. 1650-1654 na pozvání sedmihradského knížete Zikmunda Rakócziho, kde měl vyučovat na kalvínské škole v Sárospataku (Blatný Potok) a pracovat na pansofických reformách, a potřeťi v Lešně v l. 1654-1656, kde chtěl dokončit některé spisy a dále pokročit v pracích pansofických a panharmonických, a konečně po vypálení Lešna za války polsko-švédské polským vojskem a po putování Evropou v Amsterdamu v l. 1656-1670, kde měl pod ochranou bohaté a vlivné rodiny de Geerů vydat souborně své spisy didaktické a uspořádat či dokončit ostatní spisy zaměření pansofického a panharmonického.

Publikum Komenského se tedy po roce 1628 velmi a několikrát změnilo, ale to neznamena, že by v exilu už nevzniklo žádné jazykově české dílo Komenského. Dokonce na počátku linie jeho děl pedagogických stojí česká verze didaktiky (*Didaktika česká* z r. 1631), jejíž rozšířená definitivní verze *Didactica magna* (1657) je ovšem latinská. Česky bylo také původně napsáno *Informatorium školy mateřské*

(kolem r. 1630, ale tiskem vyšlo až r. 1858, takže nejdříve bylo vydáno v němčině a latině) jako rukověť výchovy mládeže předškolního věku, určená tehdy matkám, ale využitelná i pro tzv. mateřské školství. Jazykové výuce měla sloužit *Janua linguarum reserata* (1631, česky 1633 s titulem *Dvěře jazyků odevřené*), v níž Komenský účelně spojil poznávání slov s poznáváním věcí. V roce 1649 doplnil Januu (neboli "Bránu", jak se obecně říká podle obrozenského vydání K.I. Tháma z r. 1805) rozpravou *Linguarum methodus novissima* (= Nejdokonalejší metoda jazyků), kde znovu vysvětlil svou jazykovou metodu a navíc podal přehled evropských jazyků. Za pobytu v Sárospataku přetvořil obsah Januy v osm školních her s názvem *Schola ludus* (= Škola hrou). Janua se také stala východiskem k ilustrované knížce *Orbis sensualium pictus* (= Svět v obrazech), kde se patrně vůbec poprvé používá soustavně ilustrací k vytvoření názoru: na každém obrázku jsou předměty označeny čísly a těm pod obrázkem odpovídají termíny latinské a v mateřském jazyce (v původním vydání - Norimberk 1658 - ovšem v latině a v němčině).

Přestože pedagogické spisy J.A. Komenského a jejich souborná čtyřdílná edice *Opera didactica omnia* (Amsterdam 1657) měly už za jeho života značný ohlas, přece tehdy nebylo jeho pedagogické snažení pochopeno v celém rozsahu. Zdůraznění sociální funkce výchovy nemohlo ještě najít souhlasnou odezvu. Současnost přijala z díla Komenského nadšeně především spisy reformující jazykové učení, zejména Bránu jazyků, protože v ní bylo spojeno poznávání jazyka s poznáváním věcí. Byl to důsledek zmenšení dosavadního zájmu o formální vzdělání jazykové i literární, jak je

chápal humanismus, a rostoucího zřetele ke vzdělání věcnému, praktickému. Kromě Brány a děl podle ní upravených zaujal současníky Komenského též Orbis pictus, protože uskutečnil požadavek názornosti ve vyučování a zároveň poskytoval možnost rozšířit výuku mateřského jazyka. Teprve 19. století dovedlo pochopit podnětnost a aktuálnost Didaktiky a Informatoria. Přesto však trvalo ještě delší dobu, než byly přijaty základní pedagogické zásady "učitele národů": co nejširší demokratizace vzdělání, všeobecné vzdělání jako prostředek k plnému životu, komplexnost celoživotního vzdělávacího a výchovného procesu, škola jako dílna lidskosti zušlechťující žáka a rozvíjející všestranně jeho schopnosti, induktivní vyučovací postup, který směřuje od známého k neznámému, od konkrétního k abstraktnímu, od obecného ke zvláštnímu, aj.

Pedagogické a ovšem i filozofické spisy Komenského jsou bystrou a důkladnou reakcí na rozklad středověkých a renesančních systémů. Navíc Komenský vytváří velkolepou koncepci pansofickou, která v mnoha směrech předjímá osvěcenskou encyklopedii i německou idealistickou filozofii. Svou pansofii či vševědu, vševýchovu a všenápravu zakládá na přesvědčení, že vzdělanější lidstvo bude také mravnější, a proto nebude řešit rozpory násilím. To je tedy cesta k panharmonii, všeobecnému míru. V době ničivých válek píše Komenský sedmidílný spis *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských), v němž naléhavě a dosud aktuálně vybízí: "Přestaňte vést války, začínejte zasévat mír, hlavy světa! Neméně ostudné jsou pro knížata četné popravky jako pro

lékaře četné pohřby, praví Seneka; tedy ani četné války nejsou pro krále slávou. Neboť se předpokládá, že buď nechce, nebo nedovede žít se sousedy v míru. /.../ Svolávejte své moudré muže, zřizujte univerzální koleje a poroučejte pracovat na tom, co by podstatně prospívalo tomuto našemu věku přítomnému i věku jdoucimu vzápětí! Tak vynaložíte své síly i své důchody lépe než na hromadění pokladů nebo na velkolepé stavby, drahocenné oděvy a jiný přepych, neb na válečné přípravy, na zbraně a zbrojnice. Neboť těch už nebude třeba, dá Bůh; meče se překují na motyky a oštěpy na srpy. Neslyšíte-li toto, slyšte něco jiného! Hle, nastává světu poslední den, kdy shoří ohněm nebe i země, zároveň s vašimi zbrojnicemi, hrady a pevnostmi, a spolu shoří celé vaše dílo a vaše sláva."

Kromě Komenského se v cizím exilovém prostředí prosadil jako učenec také Pavel Stránský ze Zap (1583 - 1657). Po dosažení hodnosti bakaláře a mistra na pražské artistické fakultě působil Stránský od r. 1608 na partikulárních školách v Praze a v Litoměřicích. Svá bystrá pozorování o souvztažnosti náboženských a národnostních problémů v protestantském prostředí uložil r. 1618 do rukopisného dílka *Proti hostinským, v Čechách se do kostelův tlačícím jazykům na nedbalého Čecha učiněný okřik*. Odsuzuje zde nejen rozpínavost německých přistěhovalců, ale i shovívavost a netečnost českých starousedlíků. Jde o rozhodnou obranu českého jazyka a národa, začleňujícího se do proudu obhajob české kultury, který se táhne od staroslověnského Proglasu přes Štítného, Husa, národní humanisty a Balbína až k obranám obrozenským a vlastně až do naší současnosti.

V exilu napsal Stránský nebo dokončil několik latinských spisů, z nichž tři - *Respublica Bohemiae*, *Respublica Germanica* a *Respublica Hungarica* - vydal v Léydenu ve slavném nakladatelství a tiskárně Elsevirů. Spis o českém státě tu vyšel dvakrát (1634 a 1643) a už to svědčí o žádanosti knihy, obsahující mnohostranné výklady o našem státě před Bilou horou. Encyclopedicky pojatý spis zajímal pochopitelně i osvícence, jak dokazuje německý překlad Ignáce Cornovy.

Rozsahem svých historických děl Stránského překonává, ale jeho ohlasu nedosahuje (protože jeho díla zůstala v rukopise) Pavel Skala ze Zhoře (1583 - asi 1640). Tento žatecký měšťan a sekretář "zimního krále" Fridricha Falckého vystoupil r. 1622 z královských služeb a ve Freiberku v Sasku napsal *Chronologii církevní* a desetisvazkovou *Historii církevní*. V základní otázce tehdejší historiografie českých zemí se Skala shoduje nejen se Stránským a s vůdcem českého odboje Jindřichem Matyášem Thurnem jako autorem pamětního spisu, ale i s katolickým historikem Bohuslavem Balbínem: český stát je stát volební, a proto na něj Habsburkové neměli a nemají dědičné právo.

Na historii jednoty bratrské pracoval v exilu (především v Lešně) Adam Hartman, jemuž byli při tom nápomocni někteří souvěrci, mezi nimi významným podílem i Komenský. Takto vzniklá *Historia persecutionum ecclesiae Bohemiae* (1647, 1648) byla vydána česky v Lešně s názvem *Historia o těžkých protivenstvích církve české* (1655).

Funkci objasnit český odboj a prospět emigraci zvláště v Nizozemí měla plnit kniha českého bratra Ondřeje

Habervešla z Habernfeldu *Bellum Bohemicum* (Leyden 1645; Česká válka), nesetkala se však s předpokládanými sympatiemi a zvětšenou aktivitou v protihabsburském táboře, unaveném už dlouholetou válkou.

Memoárovým způsobem zpracovalo prožitky a zprávy o pohnutých událostech několik exulantů. Uvedeme aspoň Jana Jiřího Haranta z Polžic (1580 - asi 1648), mladšího bratra popraveného Kryštofa Haranta, jako autora *Pamětí na léta 1624 až 1648*. Jiný memoárista, Jiří Kezelius Bydžovský (1576-1654), se z emigrace vrátil do vlasti; jeho *Kronika mladoboleslavská* zrcadlí strasti emigrace i její rozpory.

Rozpory a nenávistné různice se odrážejí i v protibratrských polemikách představitele luteránů v Perně Samuela Martinia z Dražova (1593-1639), autora *Historie církví evangelitských českých i jiných* spisů povětšinou příležitostných, jimž třeba přiznat velmi dobrou jazykovou i slohovou úroveň.

Do Slezska a poté na Slovensko emigroval luterán Jiří Třanovský (1592-1637). Narodil se v Těšíně a působil v Praze, Holešově a Valašském Meziříčí. V exilu ve slezském Břehu vydal *Odarum sacrarum...libri tres* (1629) a potom v Levoči *Citharu sanctorum, Písne duchovní staré a nové* (1636). Kancionál obsahuje více než 400 písní; zčásti jde o skladby Třanovského a jeho současníků, zčásti o starší písňovou produkci. Cithara byla mnohokrát vydána, "Tranoscius" se stal známým pojmem. Byl ovšem též upravován, např. Danielem Sinapiem-Horčičkou (zemř. r. 1688) a Danielem Krmanem (1663-1740), slovenskými evangeliky, kteří emigrovali do Slezska.

Na rozdíl od jmenovaných historiků formuluje Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572-1652) ve svém *Historickém spisování* názor, že České království je v habsburském rodě dědičné a že stavovské povstání z let 1618-1620 bylo svévolnou vzpourou ("ohavnou rebelií"). Slavatu, který se po defenestraci zabral do historického studia, donutily prameny k poměrně objektivnímu vypsání nepříznivých důsledků třicetileté války.

Mezi těmi, kteří Slavatovi pomáhali při práci materiálem a radou, byl i jezuita Jiří Plachý-Ferus (1585-1659), jehož spisovatelské zaměření na legendistiku opravňuje hypotézu, že Slavatovi dodával hlavně legendický a zázračnický materiál. Sám napsal legendy o sv. Václavovi, Ludmile, Vojtěchovi a Janu Nepomuckém, kterého chápe jako světce už v roce 1641, tj. 88 let před jeho kanonizací (1729). Takovými spisy i spisy o mariánských poutních místech se pozvolna prosazovala jezuitská koncepce o svatých Čechách ("Bohemia sacra") a z tohoto hlediska je Plachý, autor asi 50 spisů, typickým spisovatelem první fáze pobělohorské rekatolizace. Do této koncepce zapadá i jeho *Mapa katolická aneb Obrácení národův celého světa* (1630), jež ukazuje zisky území a obyvatel pro katolictví v zápase jednak s pohany, jednak s nekatolíky. (Pozn.: V případě Jiřího Plachého, který vedl v roce 1648 české studenty v Praze proti Švédům, jde o spisovatelova jmenovce a bratrance.)

Nad Slavatovým "spisováním" si uvědomujeme, kolik soudobých oficiálních spisů ponechává hroznou třicetiletou válku bez povšimnutí nebo si jí všimá jen povšechně či z ní

vyvozuje pouze náboženské a moralistní závěry. Po té stránce jsou mnohem důležitější ty tištěné nebo rukopisné spisy, které bez větších uměleckých aspirací vypisovaly válku zejména na venkově a zároveň útrapy robotného lidu.

Robota byla vedle naturální a peněžní renty součástí tzv. feudální renty. Ta bývala stanovena v různých urbářích a smlouvách, ale mnohdy ne zcela taxativně. Rozsah roboty býval v téže době na různých panstvích různý, přičemž šlechta se ani nesnažila určovat přesně písemně robotní povinnosti svých poddaných, aby mohla co nejvíce využívat jejich pracovní síly. Stále se horšící situací ztížila hroznými svízelemi třicetiletá válka, která byla na tehdejších letácích zobrazována jako obludný ukrutný netvor žeroucí lidi i zvířata a ničivě rozdupávající stavení, úrodu na polích, vinicích a jinde.

Skladba kantora Václava Františka Kocmánka (1607-1679) *Lamentatio rusticana* (Selská lamentace) začíná verši: "Ach! Ach! Bože, proč nás trápí tak vojáci/ mnohem ukrutnější než pohané Turci?" Pak se zde líčí různá mučení, pomocí nichž chtěli bezohlední vojáci rozličných armád dosáhnout na nevolnicích jídla, pití a peněz: bili je palicemi, lili jim vodu do úst, věšeli za ruce na bidla a při tom jim pod nohama zapalovali slámu, a proto "mnohý do rybníku i s dětmi utekl,/ jiný zase v bahně co náký pes zdechl". Když nebezpečí pominulo, vraceli se vyhladovělí a nemocní venkované z lesů, hor, skal a podzemních skrýší do svých vydrancovaných a vypálených příbytků, odkud je brzy vyhnali zase jiní vojáci. Kocmánkova lamentace z r. 1644 je uvážlivě komponována jako čtyřdílný celek, jehož sloky končí částmi

modlitby Otče náš, Zdravas, Věřim a Desatero. Tato forma se stala v souvislosti s první modlitbou velmi oblíbenou zvláště v pololidové literatuře, kde vznikaly tzv. Selské otčenáše. Kocmánkovo záměrné komponování tematických a jazykových složek lamentace i dalších děl (jako jsou *Naříkání a pláč sprostých a ubohých sedlákův českých*, *Píseň o Tomáši Dvořákovi*, *hra o narození Páně*, *dvě písně o zavraždění Valdštejna*) svědčí o přetrvávání předbělohorské kultury mezi pobělohorskými intelektuály. Kocmánek (Kozmanecius nebo Kozmanides) je přímo typem takového intelektuála: rodák z malého města (z Čáslavi) přestoupil po Bílé hoře na katolictví, vystudoval univerzitu (v Praze) a učil na venkovských městech (v Havlíčkově Brodě a Ledči) a nakonec v Praze. Poznal tedy dobře venkovský život a literárně jej zobrazil poměrně věrně, i když se značným karikováním, které však nevyjadřuje sociálně protikladné stanovisko. Takový postoj spojený s obhroublou komikou (adekvátní hrubé válečné době) je příznačný pro Kocmánkových *sedm interludií z let 1644 až 1646*.

Termín interludium nebo intermedium příslušel původně krátkým fraškovitým výstupům vkládaným pro osvěžení publika mezi jednotlivá jednání vážných her nebo vůbec do jejich textu (viz interludium Helluo a Judaeus v biblické hře o Samsonovi z r. 1608). Tyto výstupy se osamostatňovaly, jak vidíme u Kocmánka, který z nich vytvořil žánrové obrázky venkovského života s několika tvárnými tématy, jako bylo opilství, vychloubání, zbabělost, námluvy, léčení, nevzdělanost či hloupost aj., srov. např. tituly *O selském hñupu chtějícím žákem býti* nebo *O grobiáních o urozenost se*

nesnadících. Druhé interludium je ostrým výsměchem urozenosti a nepřímým útokem na privilegované panstvo. Tímto výrazným motivem souvisí Kocmánek s kratochvilnou dramatickou tvorbou ze strahovského rukopisu z doby před rokem 1620 a má s ní analogii také v mastičkářském motivu, kterým navíc souzní typologicky se světovou literaturou od středověku až po Kocmánkova současníka Moliera (který však zobrazuje jiné sociální prostředí).

Proti ponižujícímu politickému, sociálnímu a kulturnímu postavení českých zemí vznikala brzy opozice. V intelektuálním prostředí jsou jejími nositeli zejména kněží. Jejich díla však byla zpravidla latinská, nebo - byla-li česky psaná - měla tak obtížný způsob podání, že zůstala vzdálena prostému lidu. Příkladem takového spisovatele je Bohuslav Balbín (3.12.1621-29.11.1688). Narodil se v Hradci Králové v české rodině nižší šlechty Škorniců Balbínů z Vorličné. Otec zemřel dva měsíce po synově narození, matka ho pak ovlivňovala svou úzkostlivou nábožností. Nejmilejší četbou se mu stala Hájkova Kronika česká, kterou prý přečetl do svých sedmi let čtyřikrát a z níž těžil (zpravidla nekriticky) po celý život. Jako patnáctiletý vstoupil do jezuitského řádu a po předepsaných studiích byl učitelem řádových škol, misionářem, kazatelem a historikem. V historiografické práci tkví jeho význam.

Historickým spisům předcházela sbírka hymnických skladeb *Legatio Apollinis coelestis ad Universitatem Pragensem* (1646; Apollónovo nebeské posláni pražské univerzitě), spisy o poutních místech ve Vartě ve Slezsku (1655), v Tuřanech u Brna (1658) a na Svaté hoře u Příbrami

(1665), soubor epigramů *Examen melissaeum* (1663; Včelí roj), životopis prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic *Vita Venerabilis Arnesti* (1664) a studijní příručka *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (1666; Narys humanitních disciplín). Balbinovo směřování k historii naznačují vedle Arnoštovy biografie především tři mariánské hagiografické spisy, jejichž rozšíření o tematiku staroboleslavskou dovršilo převahu zřetele historiografického nad hagiografickým. Výsledkem byl v roce 1669 spis *Epitome historica rerum Bohemiarum* (Výtah z českých dějin). Tomu se zpočátku dostalo schválení řádového i arcibiskupského, ale proti jeho vytištění (nebo přesněji dotištění) zasáhl rozhodně Bernard Ignác hrabě Bořita z Martinic, nejvyšší purkrabí Království českého. Svůj zákaz vydání *Epitome* odůvodnil věcnými chybami a škodlivostí spisu, který prý svou tezí o volitelnosti českého panovnického trůnu nepřiznává Habsburkům dědičné právo na něj a který rozněcuje protiněmecké nálady.

Balbin byl koncem roku 1671 poslán z Prahy do Klatov (do jakéhosi řádového vyhnanství), kde svou izolaci a depresi překonává úvahami o nynějším ubohém stavu českého národa a o jeho slavné minulosti. Z toho povstala koncem r. 1672 nebo počátkem r. 1673 *Brevis, sed accurata tractatio* (Rozprava krátká, ale pravdivá), věnovaná Tomáši Pešinovi z Čechorodu. Tradiční název *Obrana*, vzniklý překladem Pelclova titulu ("dissertatio apologetica") prvního vydání z r. 1775, není přesný, neboť rozprava je především rozbořem aktuálního politického problému s důkladnou argumentací historickou. Konfrontaci s dřívějším stavem se tu dokazuje

oklešťování starých práv samostatného kulturního národa a jeho jazyka a dospívá se k přesvědčení o špatné vládě. Tu vykonávají císařovi špatní úředníci a rádci, kteří dokonce, jako B.I. Bořita z Martinic, zrazují vlastní národ. Rozbor konkrétních projevů takové vlády a jejich srovnání s minulostí nedávnou (předbělohorskou) i vzdálenou (karlovskou) si vynutily jiný styl než tradiční styl věcný, charakteristický pro rozpravy středověké a humanistické. Balbín používá emocionálního stylu řečnického, kterým žánr rozpravy posouvá směrem k manýristické polemice nebo modernímu eseji.

Roku 1674 posoudila *Epitome* kladně cenzura ve Vatikáně i ve Vídni a spis byl dotištěn r. 1677. To už Balbín žil v Praze (a předtím po zrušení klatovské internace v Opavě) a pracoval na rozsáhlé vlastivědě Čech *Miscellanea historica regni Bohemiae* (Rozmanitosti z historie Království českého). Bohatý materiál rozvrhl zprvu do tří dekád (tedy do celkem třiceti svazků) a později do dvou; počínaje rokem 1679 vydal do své smrti osm svazků z první dekády a dva z druhé dekády. Velice obsažný devátý svazek první dekády vyšel až po jednom století ve dvou různých edicích (Candidově r. 1777 a Ungarově v l. 1776-1780) jako *Bohemia docta* (Učené Čechy).

Balbín vydal tiskem přes třicet spisů. Z nich si zvláštní pozornosti zaslouží teoretické spisy *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (1666, 1687, 1701, zkratka Ver.; překl. viz výše), *Quaesita oratoria* (1677, 1711; Quaes.; Řečnické otázky) a *Brevis tractatio de amplificacione oratoria* (1688, 1701; Ampl.; Krátký traktát o zvelebení řečnictví). Latina těchto spisů i rozložení jezuitských

kolejí téměř po celé Evropě usnadňovaly proniknutí spisů do mimočeského kulturního prostředí. Jejich společným jmenovatelem je důraz na nutnost teoretického vzdělání budoucího řečníka, neboť pouhé nadání a snaha nepostačují. Podle Balbína se v jeho době nelze spoléhat ani na zázrak daru jazyků, ani na sesílání ohně z nebe (Ver.239; paginace je u všech spisů uvedena podle 1. vydání). Balbín měl ovšem vzory a předlohy. Často se odvolává na Cicerona, který si v teorii řečnictví udržoval po dlouhá staletí postavení autority. Pouze v době renesance byl někdy výše stavěn Quintilian, jehož Instituce Balbín uznale cituje. Když na začátku svého traktátu o amplifikaci rozlišil čtyři typy stylů (stylus acutus, eruditus, scholasticus a ciceronianus), prohlásil za nejkrásnější ciceronský styl. Avšak přes vysoké hodnocení nezaujímá Cicero u Balbína mezi teoretiky první místo. To Balbín vyhradil Mikuláši Caussinovi, autorovi spisu *De eloquentia sacra et humana libri XVI.* (1.vyd. 1619; Šestnáct knih o řečnictví duchovním a světském). S Caussinovými názory se Balbín plně ztotožňuje, svým čtenářům je bezvýhradně doporučuje a vyjadřuje dokonce přesvědčení, že kdyby Cicero žil jako křesťan, hlásal by učení Caussinovo (Ver.233). Balbín si také velmi vážil teoretického spisu Karla Regia *Christianus orator* (1612; Křesťanský řečník).

Pro barokní teorii literatury a pro řečnictví zvláště bylo významné učení o amplifikaci, které Balbín věnoval celou knížku o 60 stranách (*Ampl.*) a o níž elementárně poučuje v dialogu učitele s žákem na str. 176-183 *Quaesita oratoria*. Toto učení - a s ním zpravidla zároveň probírané

učení o abreviaci, která v podstatě znamenala opačný postup - tvořilo ovšem také součást poetik starších vývojových etap a sahalo až k Ciceronovi. Tak např. středověké poetiky *Poetria nova* Galfreda de Vinsauf, *Laborintus* mistra Eberharda a *Viaticus dictandi* mistra Tibina rozeznávaly osm způsobů amplifikace. Amplifikací se rozumělo rozšiřování látky, její umělecké vyzdobování, hyperbolizování, patetický popis, osvětlování sentencemi a exemply. V *Ampl.* uvádí Balbín nejdříve snadné způsoby amplifikace, jako přecházení od dílčí myšlenky k obecné, využívání epitet a synonym, příměrů, metafor, hyperbol, antitezí, personifikace a některých jiných tropů. Instruktivně vykládá hlavně o amplifikaci pomocí afektů - podává abecední seznam citových prostředků řečnického projevu (*admiratio, affirmatio, benedictio* atd.). Z hlediska specifika barokního řečnictví jsou nejdůležitější Balbínovy výklady o nesnadných způsobech amplifikace, jejichž užívání a účinek závisely na řečnickové samostatnosti a invenci. Jde především o emblémy a symboly, kterým baroko ve svých řečnických útvarech přidělilo významnou úlohu. Balbín uvádí na konci 7. kapitoly *Verisimilií* příklady emblémů a symbolů, zčásti originální, zčásti vyexcerpované z literatury. V souvislosti se zmínkou o pramenech excerpt získaných mnohaletým studiem varuje Balbín své žáky před plagiátorstvím. Činí tak v době, kdy se s cizím duševním majetkem zacházelo často svévolně, kdy se nejen drobné formulace, ale i dlouhé pasáže opisovaly bez uvedení pramene a spisovatelova jména. Balbínova představa o etice vědecké práce i jeho vztah k originalitě a plagiátu jsou na jeho dobu průkopnické.

Balbín nechtěl přinášet čistou teorii, měl stále před očima potřeby praxe. Je to zřejmé např. z jeho učení o citech (Ver. 242n.). Láska, nenávisť, milosrdenství, úzkost, hněv a jiné city posluchačů musí prý vyplynout z velikosti a vážnosti tématu a jeho promyšleného podání, city se nemohou posluchačům předepisovat. Ve shodě s patosem baroka předpokládá Balbín jako důsledek promyšleného proslouvu emfatické citové projevy: pláč, výkřiky, úžas a odpor, rozruch, vstávání z míst apod. Praktický dosah měly i výklady o přípravě na řeč, o řečnickově samozřejmé povinnosti zjistit si všechny okolnosti života a působení osoby, o níž má promluvit. Balbín radí (Ver. 239n.) řečníkům, aby si soustavně zpracovávali tzv. loci communes, tj. seznam témat, sentencí, exempel, obrazů a obrátů z bible, ze životů svatých otců i z ostatní literatury. Jako vhodný příklad takového seznamu uvádí spis Augustina Valeria (veronského biskupa) *Ecclesiastica rhetorica* (Církevní řečnictví).

Kromě teorie řečnictví obsahují Balbinovy spisy i další výklady. Ve *Verisimiliích* je probrán celý systém tehdejšího humanitního vzdělání, do něhož vedle rétoriky patřila hlavně poezie, epistolografie, historie, latinská mluvnice a stylistika. Učebnicové funkci svých spisů přizpůsobuje Balbín jak metodu, tak formu (např. *Quaesita* mají formu dialogu). Spisy působily i mimo koleje, neboť v nich řečníci, především kazatelé, měli instruktivní a snadno dostupnou příručku. Nešlo však jen o duchovní řečnictví; podle Balbína a barokní teorie vůbec se světské řečnictví liší od duchovního pouze v rovině tematicko-syžetové.

Adresátem Balbínova rukopisného tractatia, vzniklého v Klatovech, byl jeho nejlepší přítel Tomáš Pešina z Čechorodu (1629-1680). Byl synem řezníka z Počátek, studoval gymnázium v Jindřichově Hradci a filozofii i teologii v Praze a stal se světským knězem. Rychle postupoval z faráře na litomyšlského děkana, poté na biskupského vikáře a na kapitulního kanovníka v Praze a Litoměřicích a nakonec (r. 1670) byl jmenován generálním vikářem a děkanem u sv. Víta a titulárním biskupem (smederevským). Ve všech těchto funkcích pečoval o uhájení a rozšíření pozic češtiny v církevním a vůbec veřejném životě. Charakteristický pro to je jeho dopis chotěšovskému proboštovi z 18. prosince 1672, v němž prohlašuje nenávisť k domácímu českému jazyku za "nelidský a nevděčný zločin". Na rozdíl od Balbína pišícího latinsky (s výjimkou závěrečné věty tractatia, převzaté ze starobylé svatováclavské písně) psal Pešina zčásti i česky. V předmluvě ke svému spisu *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu* (1663) to odůvodňuje nutností psát česky i historická díla. Název spisu naznačuje Pešinův záměr napsat dějiny Moravy, k nimž byl povolán svou funkcí moravského historioกราфа. Avšak Pešinovi nebyl dopřán k tomu ani potřebný čas, ani nezbytné soustředění, takže kromě Prodromu napsal ze zamýšleného Moravopisu pouze *Mars Moravicus* (1677), tj. latinskou historii válek na Moravě do r. 1526 s vydatným využitím Hájka a Dubravia. Oslavnou historii svatovítského dómu podal jako jeho kanovník v díle *Phosphorus septicornis* (1673; Denice sedmipaprsková). Už předtím vyzýval evropské národy do jednotného boje proti tureckému nebezpečí ve spise

Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae, Hungaria, flamma belli turcici ardus (1663; Uhry, soused Germánie, Itálie a Polska, hořící požárem turecké války).

Pešiny si pro jeho konkrétní prospěšné činy vážili velmi soudobí vlastenečtí historikové, jazykozpytci i kazatelé, jak dokazují různé dedikace, dopisy apod. Kolem něho a Balbína se zformovala spisovatelská družina, resp. jejich činnost inspirovala další generaci vzdělanců, povětšinou kněží řádových nebo světských. Z historiků si zaslouží uvedení:

Balbínův i Pešinův přítel Jiří Crugerius (1608-1671) napsal *Sacri pulveres...* (1667-1669; Svatý prach). Dílo se někdy cituje slovy *Historické měsíce*, protože se v něm u každého dne měsíce zaznamenávají některé pamětihodné události. Metodologicky má tedy předchůdce v historickém kalendáři Prokopa Lupáče z Hlaváčova (latinském) a Daniela Adama z Veleslavína (českém). Crugerius stačil takto napsat deset měsíců, po jeho smrti doplnil události listopadu a prosince B. Balbín.

Balbínovými radami se řídil i Matěj Bernard Bolelucký (zemř. r.1690) při práci na knize *Rosa Boemica sive Vita sancti Vojtiechi* (1668; Česká růže neboli život sv. Vojtěcha). V první části se vypráví o Vojtěchově původu, životě a činnosti s nekritickým využitím různých legend, Hájkovy kroniky aj., ve druhé části se analyzuje naše nejstarší duchovní píseň (připisovaná Vojtěchovi) *Hospodine, pomiluj ny*, a to podle přepisu Jana z Holešova z r.1397. Téma knihy přímo svádělo k projevům barokního slavismu, který je vedle patriotismu pro balbínovsko-pešinovský okruh

přímo příznačný.

Jiným typem historického díla jsou *Staré paměti kutnohorské* (1675) Jana Kořínka (1626-1680). Patří totiž do kategorie místopisných prací historických a memoárových. V Kořínkově díle jsou spojeny oba aspekty, neboť autor tu využil jak historických pramenů, tak svých reminiscencí na kutnohorské působiště a jeho hornické obyvatele (přestože spis sahá jen do r. 1614). Dílo je velmi cenné i po stránce jazykové, zvláště zaznamenáním soudobé hornické terminologie a místního dialektu. Svě estetické citění prokázal Kořínek i v pasážích veršovaných. Nekritické vlastenectví se tu mj. projevilo přisvojením vynálezce knihtisku Kutné Hoře jako rodišti a tím celé české kultuře, k čemuž Kořinka (i některé pozdější spisovatele, např. J.E. Vocela v *Labyrintu slávy*) vedl překlad Gutenbergova jména.

Z Moravy pocházejí zajímavá lokální místopisná dílka, většinou pololidová a rukopisně fixovaná. Popisují zpravidla jen události na nevelkém území (často vymezené rozsahem feudálního panství), viděné a hodnocené z žabí perspektivy, ale většinou bezprostředně, zvláště pod vlivem válečné hrůzy a útrap prostých lidí. Vysokou uměleckou úroveň má už předbělohorská (1605) *Lamentací, pláč a nařikání země Moravské*, která je rozechvělým monologem alegorické postavy. Bouřlivé přechodové období zachycují *Paměti* (1600-1627) Pavla Urbanida z Rohatce, anonymní *Kronika Holešovská* (1615-1645) a *Zápisky* (1616-1621) Mikuláše Františka Kerneria, o něco pozdější jsou *Památky, co se tak kdy stalo v kraji hradištském* (dokončené r.1667) od Jiřího Rudolfa Přenského, další zápisy se týkají jiných moravských měst

i s jejich okolím, např. Brna, Břeclavi, Kroměříže aj. Ideologicky jde o různorodou produkci; pokrokové postoje vyjadřuje hnojický rektor M.F. Kernerius, který má i smysl pro humor a groteskní situace. Pololidoví bystří pozorovatelé užívají v podstatě spisovného jazyka, ovlivněného soudobými i staršími literárními památkami (hojně Bibli kralickou) a zabarveného dialektismy, vulgarismy a barbarismy (hlavně germanismy z terminologie vojenské a administrativní). Někteří z autorů psali svá díla jako informativní materiál pro oficiální historiky, ponejvíce pro Pešinu, jiní je koncipovali jako poučení pro budoucí generace.

Z významných jazykozpytců souviseli s balbínovsko-pešínovským okruhem jezuité J. Konstanc a M.V. Šteyer.

Jiří Konstanc (1607-1673) dedikoval Pešinovi svou knihu *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* (1667). Metodologicky tu jde ve stopách Blahoslavových, i když nezávisle na něm: do správných podob uvádí různé chyby pravopisné a jazykové, jež tehdy pronikaly do spisovného jazyka. Normou mu byla čeština veleslavínská a kralická. Konstancovo "poopravení a naostření řeči české" není ještě svévolným brusičstvím, jak se rozmohlo později vinou Václava Pohla aj., takže Dobrovský přijímal Konstancovu Limu pozitivně.

Matěj Václav Šteyer (1630-1692) vydal po smrti svého řádového spolubratra Jiřího Drachovského (zemř. r.1644) jeho rukopisnou mluvnici *Grammatica Boemica in quinque libros divisa* (1660; Česká mluvnice rozdělená do pěti knih), která

obsahuje též zásady časoměrné prozodie a pokyny pro veršování. I když těmto zásadám chybí přesnost Blahoslavova a Komenského, přece se jimi dosvědčuje soudobý versologický zájem, reprezentovaný Balbinem, Rosou a Kadlinským.

Gramatiku Drachovského předčí Šteyerův vlastní mluvnický spis *Výborné dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (1668, 1730, 1781). Formou dialogu mezi učitelem a žákem (proto se ujal název *Žáček*) se vytyčují pravidla češtiny, odvozená především z jazyka Kralické bible. Dokazuje to nejen Šteyerovu úctu k nekatolickému spisu, ale i jeho snahu podpořit jazykovou kontinuitu s předchozí, humanistickou epochou.

Hymnografickou a homiletickou činnost Šteyerovu učinilo významnou několikeré vydání jeho knih *Kancionál český* (poprvé 1683) a *Postila katolická* (poprvé 1691). Šteyer projevil velkou aktivitu i při zakládání Svatováclavského dědictví (1669), tj. nakladatelství náboženské literatury. Až do roku 1790 zde vyšlo velké množství knih, z nichž největší důležitost se příkládala novému překladu bible. Pracovali na něm z arcibiskupova pověření Šteyer, Konstanc a Jan Barner (1643 až 1708). Tito jezuité využívali i textu Kralické bible, větší měrou v Novém zákoně, kde přebírali celé pasáže, než ve Starém zákoně, na jehož přípravu jim byla dána větší lhůta. Třísazková *Svatováclavská bible* vycházela totiž v letech 1677 (1.sv. - Nový zákon) a 1712 a 1715 (2. a 3.sv. - Starý zákon). Druhé vydání je z let 1769-1771 a třetí vydání (textově revidované Václavem Fortunátem Durychem a Františkem Faustinem Procházkou) z let 1778-1780. Jazyková uhlazenost Svatováclavské bible byla

protiváhou úpadkového jazyka části rekatolizační a vůbec soudobé produkce.

Laik mezi jmenovanými jazykozpytci Václav Jan Rosa (asi 1620-1689), doktor práv a rada nad apélacemi, napsal latinsky knihu *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* (1672). Je stejně jako tradiční gramatiky latiny rozdělena na čtyři části, obsahující orthographii, etymologii (tj. kmenoslovi a tvaroslovi), syntax a prozódii. V poslední části Rosa jednak vytyčil pravidla časoměrné prozodie, jednak sem zařadil Komenského přebásnění Catonových distich i vlastní *Pastýřské rozmlouvání o narození Páně*. Rosovy výklady jsou proniknuty láskou k češtině i vědomím její sounáležitosti se slovanskými jazyky. Puristické přesvědčení o nezbytnosti očistit češtinu od cizích slov vedlo k vytváření neologismů, ponejvíce odvozováním podle analogie. Rosa zároveň pracoval na velkém slovníku, kam pravděpodobně zařadil i zachovaný lexikografický materiál Komenského. Slova seskupoval podle principu etymologického a uváděl k nim německé ekvivalenty. *Thesaurus linguae Bohemicae* zůstal ve čtyřsvazkovém rukopise, který však znali obrozenečtí jazykovědci a který uznale oceňoval i Dobrovský.

Jako básník napsal Rosa kromě *Pastýřského rozmlouvání* a duchovních písní i významnou světskou skladbu milostnou - *Discursus Lypirona, to jest smutného kavalíra, de amore aneb o lásce* (1651). Je to nejlepší dílo tehdejší alamoďové (módní galantní) poezie, jejímž starším projevem je 17 drobných písňových skladeb z r.1631 od neznámého kavalíra (ukrytého pod iniciálami VDZ) "urozené panně Anně Vitanovské z Vlčkovic a na Nihošovicích".

Vedle alamodové světské poezie příležitostného nebo osobního zaměření se rozvíjela mnohotvárná poezie barokní. Její umělecké prostředky byly známé a využívané už v předchozích epochách, ale baroko je aktualizuje pro vyjádření životních pocitů tehdejšího člověka. Z těchto pocitů vycházejí antitetické vztahy, a proto častým tropem je kontrast usilující představit iracionálno racionálně. Kontrasty umocňují napětí stejně jako paradoxy, apostrofy, řečnické otázky a řečnická zvolání, metafory se slovesným jádrem zvyšují dynamiku projevu, příměry se rozrůstají do parabol a apoteóz. Hyperboly pramenící z barokní patetičnosti se často hromadí do dlouhých synonymických řad, které působí mnohdy samoučelně, ale fakticky obražejí spisovatelovu snahu hledat a najít výraz co nejvíce expresivní. Veršová forma je převážně tradiční, tj. osmislabičná. Tendenci po uplatnění časomíry odmítá Felix Kadlinský v předmluvě ke svému bukolickému *Zdoroslavičkovu* z r.1665 požadavkem nového českého Parnasu, zbudovaného z poezie v podstatě přízvučné, sylabicky vymezené příslušnou strofickou formou, ideologicky pochopitelně protireformační. Kadlinský zde v duchu své předlohy vlastně formuloval to, co se už delší dobu v české poezii realizovalo, zejména v tvorbě kancionálové.

Barokní vkus proniká už v předbělohorském *Kancionálu* (1601) šternberského probošta Jana Rozenpluta ze Švarcenbachu, na který navazují *Písně katolické* (1622) od Jiříka Hlohovského. Význam kancionálů 17. a 18. století všech náboženských vyznání tkví v tom, že plnily funkci moderních sbírek poezie, že kromě tvorby duchovní obsahovaly

někdy i tvorbu světskou a že jsou stále cenným pramenem pro studium vztahů mezi oběma uvedenými oblastmi i mezi texty a melodiemi oficiálními a folklórními. Bohatá kancionálová a vůbec písňová produkce dosahuje svého prvního barokního vrcholu ve dvou souborech Adama Michny z Otradovic (asi 1600-1676) s názvy *Česká mariánská muzika* (1647) a *Svatoroční muzika* (1661).

Michna byl potomkem starobylé české vladycké rodiny. Narodil se v Jindřichově Hradci, kde byl od r.1633 varhaníkem, učitelem zpěvu a hudby i představeným literátského bratrstva (tj. zpěváků na kůru i při jiných příležitostech). Inspiračním zdrojem obou jmenovaných souborů byla mu vedle bible příroda jihočeského venkova a jeho lidové prostředí i moudrá životní filozofie prostého člověka. Náboženské představy se ústrojně prolínají se světskými, citové vztahy mezi duchovními postavami dostávají pomocí světských kategorií specifickou mysticko-erotickou náladu. Svědčí o tom např. apostrofy páté sloky Michnovy nejznámější a dodnes živé písně a ukolébavky *Vánoční noc* (s incipitem *Chtíc, aby spal*) z *České mariánské muziky*:

Ó fialo, ó lilium,

ó růže má!

Nynej, vonné konvalium,

zahrádko má.

Ó loutno má, ó labuť má,

můj slavičku!

Nynej, líbezná harfo má,

cymbáličku.

Michna má vyvinutý smysl pro zvukový charakter verše, což

prokazuje libozvučností rýmů a idylizující hravostí se slovy a rčeními. Platí to také pro *Loutnu českou* (1653), která je souborem milostné lyriky v pravém slova smyslu, nikoli už kancionálem.

Tvorba výše zmíněného Felixe Kadlinského (1613-1675) je duchovněji než Michnova, což samozřejmě souvisí s jeho vzděláním a profesí. Přesto ho jeho působení v duchovní správě (v Lilči) a na venkovských jezuitských kolejích (v Jičíně a Uherském Hradišti) nemohlo nechat chladným vůči lidu a jeho kultuře, což se projevilo i v jeho adaptacích cizích spisů. Z nich nejvýznamnější je adaptace sbírky Trutznachtigall od Friedricha Spee von Langenfeld v knize *Zdoroslaviček v kratochvilném hájičku postavený* (1665). Jde o bukolickou duchovní lyriku o 52 skladbách s notacemi, to však neznámá, že by kniha sloužila jako kancionál, ostatně pozdější kancionálová tvorba odtud čerpala jen poskrovnu (např. Šteyer, Holan a Božan). Přesto si *Zdoroslaviček* udržoval dlouho aktuálnost: nejdříve ho využil Jan Ignác Dlouhoveský v knize *Ager benedictionis - Požehnané pole* (1670), potom Victorin a S. Cruce v rukopisné skladbě *Epibateron* (1712), poté vyšel *Zdoroslaviček* podruhé (1726) a nakonec z něho čerpal Václav Thám. Ten z něho vybral do svého dvoudílného almanachu *Básně v řeči vázané* (1785, 2.vyd. 1812) šest básní, z nichž několika drobnými úpravami vytvořil světskou milostnou lyriku. Kadlinský se tak zlomkem své tvorby zapojil do obrozenecké literatury.

Jako tvůrčí adaptátor a překladatel se Kadlinský projevil také v dalších spisech, pramenících z tvorby Němce Speea, Poláka Mikolaje Leczyckého (jehož žákem v olomoucké

koleji a na sklonku života i biografem byl Balbín), Francouze Paula de Barry aj. Do tehdejší hagiografické produkce o českých světcích se Kadlinský zařadil jednak *Životem a slávou svatého Václava* (1669; 2. vyd. 1702 a 3. vyd. 1730), což byl překlad latinského díla jezuitského historika z balbínovsko-pešínovského okruhu Jana Tannera (1623-1694), jednak vlastním *Životem svaté Lidmily* (vyšel až r.1702 z pozůstalosti Kadlinského, v níž se dochovalo ještě dalších deset spisů).

Největším představitelem barokní poezie první vývojové fáze je Fridrich Bridel (1619-1680). Rodák z Vysokého Mýta byl na teologii spolužákem Balbínovým, po vysvěcení profesorem rétoriky a poetiky na jezuitských školách, v l. 1656-1660 ředitelem akademické tiskárny v Klementinu a posléze misionářem na Boleslavsku a Čáslavsku. Zemřel z nákazy při ošetřování nemocných morem v Kutné Hoře.

Bridelův publikační rozmach spadá do pětiletí jeho řídící práce v klementinské impresii (největší v té době u nás), kde ostatně byla většina jeho spisů vytištěna. *Život svatého Ivana* (1657) je romanticky pojatý obraz života poustevníka Ivana, podaný prózou s vloženými pasážemi veršovanými; *Jesličky* (1658) jsou souborem hymnografie starší i Bridelovy s dominantní vánoční tematikou; *Co Bůh? Člověk?* (1658) je veršovaná skladba, založená na antitezi velikosti boží s nicotností člověka; *Stůl Páně* (1659) je prozaicko-veršovaný projev eucharistického kultu; *Studně zdravohojitelná svatého Václava knížete* (1659) je překladem z němčiny (z díla Pavla Krügera) o hornobavorském "zázračném" prameni; *Den křesťanský* (1660) je překladem

z latiny (z katechetického spisu Francouze Mikuláše Caussina). Bridel ovšem publikoval i poté, např. r. 1662 vyšla jeho legenda *Jiskra slávy svatoprokopské*, ale v žádné knize již nedosáhl umělecké úrovně skladby Co Bůh? Člověk?, která je klíčově důležitá jak z hlediska barokní poetiky, tak z hlediska vyzářování do moderní poezie, zejména romantické a spiritualistické. Je tu mistrovsky uplatněn charakteristický stylový rys baroka - antitetičnost, projevující se v několika desítkách protikladů typu hmota-duch, člověk-bůh, život-smrt atd.

2. OD VELKÉHO SELSKÉHO POVSTÁNÍ DO NÁRODNÍHO OBROZENÍ

Abychom pochopili velké selské povstání v roce 1680, musíme si uvést některá fakta. Po skončení třicetileté války zbyla na některých panstvích z původního obyvatelstva jen asi čtvrtina, množství usedlostí bylo zcela prázdných. V mnoha případech změnila panství svého majitele: nezřídka se jím stal po emigrovavším nekatolickém pánovi "věrný" katolík cizího původu, který panství dostal zadarmo nebo hluboko pod cenu za oddané služby bělohorským vítězům. Tito cizáci bezohledně vysávají poddaný lid, nerespektují zápisy jeho povinností, event. určitá privilegia z doby před stavovským povstáním. V *Písni českých sedlákův o jejich těžkostech*, zapsané ve strahovském rukopisném sborníku Evermoda Jiřího Košetického (1680), čteme:

Žádněj neví, co jest nouze, kdo jí nezkusil,
nešel bych já na robotu, kdybych nemusil.
Darmo pánu dělati, těžké práce konati,
co nejvíce vymejšleji, musí se státi.

/.../

Ve dne pánu, v noci sobě musím dělati,
chci-li ženu a mé děti nák obživiti.
Rád bych všechno podstoupil i ouroky zaplatil,
jen abych já kontribucí dáti nemusil.

V posledním verši zminěná kontribuce byla pozemková daň, které podléhala pouze půda poddanská (tzv. rustikální), nikoli půda panská (tzv. dominikální). Nevolník v kontribuci viděl svou nejtěživější povinnost kromě ovšem ročních úroků v penězích a naturáliích a kromě roboty. Byl objektem různých forem ekonomického i mimoekonomického násilí. Jeho osobní nesvoboda se mj. projevovala povinností dávat děti do služby na zámek, nakupovat předražené panské výrobky, platit za vrchnostenské svolení ke sňatku, k přestěhování aj. a v neposlední řadě i množstvím potupných tělesných trestů pro každou maličkost, jak je zřejmé např. ze slov pozdější (z r.1742) *Písně nové kratochvilné*:

Že jsem byl s holkou v háji zeleným,
hned jsem na osle seděl dřevěným,
nebohá dívčice
přišla do trdlice,
hleďte!

Vykonavateli násilí na nevolnicích byli drábové, správcové (tzv. oficiři) a různí panští přísluhovači. Někteří z nich, jako např. rychtáři, byli sami také nevolníky, ale zpravidla osvobozenými od roboty. Jejich kompromisní jednání vyvolávalo nenávist robotujících sousedů

a zároveň také stále větší nároky panských úředníků na odvádění naturální a peněžní renty. Báseň či pravděpodobně píseň *Co jsou páni, to jsou páni* poukazuje na hrabivost a bezohlednost panských úředníků (direktora, purkrabího a důchodního) z pozice "lepších" nevolníků (rychtáře, mlynáře a šenkýře), kteří - když předtím odevzdali na zámku peníze a naturálie - si cestou myslí totéž, co jejich chudí robotující sousedé:

Bodejž do nich uhodilo
devadesát až sto hromů,
do těch sakramentských pánů!
Bože, rač dopustit ránu,
aby byli na věky
v pekle pro ty partyky! (= pletichy)

V nesnesitelné situaci zůstávala venkovanům poslední naděje - císař, o němž se domnívali, že je spravedlivý ke všem bez rozdílu a že by jim pomohl, kdyby se o bezpráví dověděl. Teprve trpké zkušenosti nevolníků s neúspěchem různých stížností ("peticí") a dokonce delegací vypravených k němu do Vídně nebo do Prahy (kam utekl v r. 1679 z Vídně před morem) přesvědčily aspoň část venkovského lidu o vladařově spjatosti s jejich vykořisťovateli.

Je proto logické, že po neozbrojených formách odboje přistoupili nevolníci k velkému ozbrojenému povstání roku 1680. Tomu předcházela četná povstání na různých místech, např. v 1. polovině 17. století na Valašsku. "Velká rebelie" vzplanula r. 1680 na Boleslavsku, Frýdlantsku, Liberecku, Litoměřicku, Litomyšlsku a dále na mnoha panstvích

v Čechách. Avšak vzpoury nebyly jednotně řízeny, i když se vedle sociální a hospodářské motivace objevilo hodně shodného v oblasti ideologické, např. vědomí slavné svobodné české minulosti, zejména z doby husitské. Oživení husitské revoluční tradice např. manifestovaly prapory s kalichem, pod nimiž se shromažďovali a postupovali nevolníci z některých panství. Nuzní venkované však byli ozbrojeni většinou jen vidlemi, kosami, cepy, sekýrami a jiným zemědělským náradím. Jakmile bylo proti nim posláno vojsko se střelnými zbraněmi, bylo rozhodnuto o nepříznivém výsledku povstání.

Hned po jeho potlačení přistoupili vítězové k vypracování seznamů povstalců s určením míry provinění jednotlivců a odhadem jejich majetku. Tresty byly velmi kruté, jak svědčí např. zápisy v kronice chotěšovského kláštera, uvádějící jen z několika míst severozápadních Čech 38 vykonaných trestů oběšením, 6 stětím, 2 rozčtvrcením a v jednom případě lámáním kolem za živa. Dostal-li některý z odsouzcenců k smrti milost, byl různě jinak potrestán, např. několikaletou těžkou prací v železech.

Přes nelítostné exekuce se nepodařilo venkovský lid zlomit. Jeho sebevědomí a odboj se v literatuře projeví určitým ideovým posunem. Dokazuje to žánr selských otčenášů, do něhož patří už dříve uvedená skladba Kocmánkova. Jejich naříkavý tón je v roce 1680 nahrazen útočností v selském otčenáši na prezidenta dvorské komory Ludvíka Sinzendorfa, jehož zločinnost napadají verše:

Ó můj prezidente hezký,
poněvadž neumíš český

Otčenáš,
věřím, že v světě jinšího
není zloděje většího,
jenž jsi,
kradls, dychtils po bohatství,
zbavils se blahoslavenství,
na nebesích,

a v tomto duchu skladba pokračuje až k závěrečné sloce:

Od podager, ač dost jich má,
poněvadž pak na ně nedbá,
nechraň ho! Ať má i kámen,
k tomu kolikou je lámen!

Amen!

Tohoto svého vysokého úředníka musel císař Leopold I. sice sesadit, musel dokonce vydat patent formálně zmírňující nesnesitelný stav na venkově, ale na situaci se fakticky nic podstatného nezměnilo. Feudální vrchnost si totiž první robotní patent pro Čechy z 28. června 1680 vyložila po svém, takže znevolnění se v praxi ještě utužilo. Vedly k tomu ostatně četné výjimky, kterými bylo možno obcházet zdánlivě taxativní ustanovení, jako bylo např. ustanovení o maximální třídenní robotě v týdnu. Proto museli nevolníci podstoupit ještě řadu těžkých zápasů, z nichž nejznámější je (zásluhou Jiráskových Psohlavců) boj chodského lidu. I když i on skončil v roce 1695 porážkou, nerozestřelo se po našem venkově ono panstvem požadované "perpetuum silentium" (věčné mlčení).

Jinými prostředky bojovala proti tíživému kulturnímu stavu část tištěné literatury. Historikové a kronikáři navazovali na Balbína a Pešinu, avšak aspoň někteří se od nich lišili programovým zaměřením na prostý lid. Charakteristické je to pro Jana Františka Beckovského (1658-1725).

Pocházel z chudé rodiny v Německém Brodě, působil jako křížovník s červenou hvězdou většinou v Praze a přitom se věnoval literární práci. Vedle spisů nábožensko-vzdělávatelných napsal *Poselkyni starých příběhův českých* (1700), tj. vypsání českých dějin do r. 1526. Samostatnější pokračování do r. 1715 zůstalo v rukopise. I když se v tištěném prvním díle přidržuje Beckovský Hájka, přece často připojuje vsuvky a odbočky týkající se pozdějších dějin, čímž chce uspokojit mentalitu čtenářstva, které prý "po nových věcech víceji nežli po starých dychtí". Beckovského zaměření na "lid obecný", tj. na publikum neurozené a neučené, vyplývalo u něho z vědomí rychle postupujícího odnárodňování v prostředí šlechty a měšťanstva. Beckovský chce proto psát pro vrstvy, které ještě česky myslily a mluvily, proto také v předmluvě k *Poselkyni* obhajuje češtinu a pranýřuje ty, kteří se za svou mateřštinu stydí nebo ji přímo nenávidí.

Z *Poselkyně* čerpal vydatně neznámý autor spisu *Země dobrá, to jest Země česká* (1754). Toto v literárních dějinách zpravidla neuváděné dílo bylo určeno širokým lidovým vrstvám k podpoře jejich národní hrdosti. Ideologicky je ovšem ještě poplatné vládnoucí protireformační ideologii, jeho autor nenašel a pro svou

závislost na pramenech ani nemohl najít samostatný kritický vztah k české minulosti, jaký projevil o něco později Gelasius Dobner.

V linii místopisných prací, z nichž jsme v předchozí periodě uvedli Kořínkovy Staré paměti kutnohorské, pokračoval Jan Florián Hammerschmidt (1652-1735) svou *Historií klatovskou* (1699). Byl sice rodákem ze Stohu, ale působil mj. v Klatovech jako děkan. Ve svém spise využil předbělohorské rukopisné *Klatovské kroniky* (1599) od Jana Klatovského, kroniky Hájkovy i jiných děl k mezerovitému vypsání místních dějin se zvláštním zájmem (po vzoru Balbínově) o klatovský mariánský obraz. Hammerschmidtův těžkopádný jazyk a styl se nezjmenil ani v makarónském útvaru, který bývá založen na jazykové hravosti, totiž v básni *Allegoria. Proteus felicitatis et miseriae Čechicae* (1717; Alegorie. Proměnlivost českého štěstí a neštěstí). Formu hexametru naplňuje autor v této alegoricko-satirické skladbě o české minulosti slovy latinskými a českými, přičemž česká slova jsou podle smyslu opatřována latinskými koncovkami.

Z moravských místopisných skladeb jsou pozoruhodné svým svěžím jazykem a vzrušivým slohem *Památky města Brodu Uherského* (dokončené r. 1724) od Václava Františka Letochy. V širších souvislostech se Moravou zabýval ve svých latinských spisech předčasně zemřelý následovatel Pešinův Jan Jičí Středovský (1679-1713). Jeho *Mercurius Moraviae memorabilium* (1705; Posel pamětihodných věcí moravských) a *Sacra Moraviae historia sive Vita SS. Cyrilli et Methodii* (1710; Svaté dějiny Moravy neboli Životy sv. Cyrila

a Metoděje) chtěly posílit moravské zemské vlastenectví a cyrilometodějskou tradici, nemohly však pro svůj jazyk přímo působit na lidové publikum, k němuž se jejich dílčí náměty dostávaly zejména prostřednictvím českých kázání.

Latina zabránila také většímu ohlasu tvorby vynikajícího barokního beletristy, který zemřel v témže roce jako Bridel a stejně jako on na morovou nákazu, Matěje Vieria (1634-1680). Byl rodákem z Dolnice ve Slezsku a jako misionář působil na různých místech. Jeho latinský duchovní román přeložil do češtiny J.F. Beckovský s názvem *Christoslaus aneb Život Kristoslava knížete* (1689). Vierius je mistr a vykladač parabol, "těch obrazův z drahého kamene udělaných". Román je fakticky jediná velká parabola, což Vierius (neztrácející nikdy vazbu na životní realitu) odůvodňuje slovy, "že i obecný pokrm, má-li dobrou jichu a jest-li dobře uvařený, jídá se s chutí".

Česky pěstoval duchovní tematiku Valentin Bernard Jestřábský (1630-1719). Narodil se v Ostravě, studoval v Uherském Hradišti a v Olomouci a po vysvěcení (1663) působil v Lošticích, Střelicích a jako farář dlouho ve Veverské Bítýšce (v l. 1667-1719). Jestřábský byl lidovým knězem, silně ovlivněným balbínovským a crugeriovským vlastenectvím (Crugerius byl jeho učitelem na uherskohradištském učilišti). Vedle vřelého patriotismu charakterizovalo Jestřábského sociální citění, obětavost, skromnost a mimořádná pracovitost. Tu ostatně dokazuje jeho rozsáhlý literární odkaz s tematikou věroučnou a mravoučnou, v níž používá kazatelských prostředků. Sám vydal pro homiletické potřeby dva objemné latinské kazatelské soubory

(1712 a 1717). V tvorbě Jestrábského se odráží znalost bohaté literatury odborné i beletristické. Při jejím výběru a citování prokazoval poměrně velkou ideovou snášenlivost. Nejvýznamnější z jeho českých spisů je *Vidění rozličné sedláčka sprostného* (1.vyd. patrně r.1716, 2.vyd v Opavě 1719). Kniha má sice tradiční formu "vidění" ("visio" středověkých literatur) s konvenčním tvarem dialogu, ale nově se zde vyjadřují sympatie vzdělaného autora s ujařmeným lidem. Od starších obhájců venkovského lidu se Jestrábský odlišoval hlubokým poznáním současných dramatických událostí; věděl o četných selských bouřích, z nichž největší propukla v roce, kdy dovršil životní padesátku. Nedovedl sice a ani nemohl překročit meze tehdejší vševládající ideologie, ale přesto mířil kupředu, hlavně programovým zaměřením své tvorby na ujařmený venkovský lid, svým vlastenectvím, slovanstvím a úsilím o správnou češtinu, kterou funkčně povýšil na úroveň latiny. Ve *Vidění* odsuzoval soudní křivdy na nemajetných lidech, ať vznikly ze záměru, nebo z lhostejnosti soudců, věřil ve vzdělání a požadoval spravedlivé úřady a dobré školy i učitele. Podobně jako Komenský byl přesvědčen, že vzdělání povede nejen k poznání, ale i k mravnosti a spravedlnosti. Proto bývá jeho *Vidění* srovnáváno s *Labyrintem*. V obou spisech (vzniklých nezávisle na sobě) touží protagonisté (tj. v *Labyrintu* poutník, ve *Vidění* sedlák) po poznání světa, a proto se vydají na cestu světem a prožijí různá dobrodružství. Poměrná jednoduchost spisu Jestrábského a na druhé straně mnohotvárnost spisu Komenského jsou důsledkem dvojího vztahu ke skutečnosti, dvojího autorského záměru i dvojího východiska a určení.

Komenskému šlo o pronikavý pohled na skutečnost a o filozofické závěry z toho plynoucí, kdežto Jestřábský usiloval o postižení zla v jeho nejběžnějších projevech, o napravování křivd a vad ve svém okolí. Komenský podává obraz intelektuála své doby a píše především pro intelektuály, kdežto Jestřábský zobrazuje venkovana a svůj spis prostým venkovanům také určuje.

Částí své tvorby se Jestřábský zařazuje do soudobé homiletiky. Vedle hymnografie je homiletika nejrozsáhlejší oblastí produkce 17. a 18. století. Obsahuje jak velké kazatelské soubory, tak jednotlivá kázání o světcích, poutních místech a klášterech (např. kázání o santiniovském klášteře ve Žďáře nad Sázavou jsou zajímavým literárním projevem specifického výtvarného fenoménu - barokní gotiky). Základní umělecké prostředky vycházejí z hyperbolizace a z antitetičnosti. V záplavě metafor se nachází nemalé množství metafor od původu biblických, např. metafory s představou člověka jako poutníka a pocestného a daleké (přímé, úzké, široké apod.) cesty, kterých později rádi užívali romantikové. Příklad (tzv. podoběnství) se zpravidla rozvíjí do celého vějíře a mění se někdy v apoteózy a v alegorie. To vše odpovídá kazatelské teorii, která stavěla do protikladu i vzájemné souvislosti *sensus spiritualis* a *sensus typicus* i *res imaginariae* a *res fictae*.

Typickými fenomény barokní homiletiky jsou emblém a koncept. Emblématická kázání jsou založena na určitém emblému, obrazu, přičemž homiletik vede analogii mezi vlastnostmi zvoleného obrazu a vlastnostmi předmětu svého výkladu. Pomocí emblému má být na široké rozloze duchovní

řeči řešena klíčová problematika životní filozofie. U nás lze předpokládat znalost některých cizích prací věnovaných emblématicce a obsahujících příklady emblémů (jako byly spisy Tobiase Lohnera, Joachima Cameraria a Filippa Picinelliho). Emblématické pasáže se nacházejí především v souborech B.H.J. Bilovského, který je také naším nejlepším pěstitelem kazatelského konceptu. Koncept vznikl ve Španělsku a odtud se šířil do Itálie, Německa a českých zemí. Rozuměl se jím originální duchaplný projev, který měl nejen poučovat (prodesse), ale i bavit (delectare). V homiletice se hlavními znaky "conchetta" staly vtip, duchaplnost, jazyk mnohvrstevný a elegantní. Konceptuální kazatelé měli vytríbený smysl pro napětí, gradaci a pointu.

Teorie rozlišovala mezi "homilií" a "kázáním", tj. výkladem určitého úryvku evangelia v textové posloupnosti (homilie) a duchovním výkladem nezávislým na textu evangelia (kázání). V praxi se však homilie pokládala za formu zastaralou, obou termínů se často používalo promiskue a nakonec zvítězil termín "kázání". Kazatelovy náměty a prameny byly teoreticky rozděleny do dvou skupin, do tzv. loci theologici a loci topici. Do skupiny teologické patřila bible a teologická literatura, do skupiny všeobecné zase literatura rétorická, dialektická, exemplová apod. Pokud jde o kompozici kazatelského projevu, předpisovaly teorie závazně tři základní části: exordium (úvod), confirmatio (hlavní část) a peroratio nebo conclusio (závěr). Členění na víceméně samostatné pododdíly se v praxi málokdy zachovávalo. Teorie většinou doporučovaly pro zpestření výkladu exempla. Ta samozřejmě dávala velmi dobré

předpoklady pro vnášení světských prvků do duchovních řečí. Teoretikové posuzují světskou tematiku v kázáních různě, někteří dokonce zamítají citáty z antických spisovatelů jako pohansky nemravné, jiní zase (např. Regius) považují světské látky za služby, které mají sloužit náboženským záměrům. Exemplové látky jsou původu antického, středověkého, renesančního i barokního; v českých homiletických souborech tvoří závažnou součást kázání, kterou lze většinou z prvotního celku vydělit, ostatně množství exemplů fungovalo zcela samostatně. Od nich vede cesta k novodobému vypravěčství.

Přistoupíme-li k naší barokní homiletice z hlediska ideově estetického, zjistíme v ní pět výrazných kazatelských osobností, resp. postil. První je Sebastian Vojtěch Scipio Plzeňský, který sice vydal svou *Postilu* ještě před Bílou horou (1618), ale ve vydáních z let 1667, 1695 a 1776 se zapojil do dalšího vývoje. Jeho spis je důležitý výkladem homiletické terminologie (tj. slov concio, sermo, postila, kázání) a silným důrazem vlasteneckým, který se potom ozývá ve většině katolických postil barokních a ovšem i v jednotlivě vydaných kázáních. - Druhý vrchol lze vidět v *Postile katolické* (1691) Matěje V. Šteyera, postile bojovně katolické, programově protireformační, která je projevem doby přesvědčené o úspěšném průběhu protireformace. Ideovou koncepcí se k Šteyerově knize, která byla potom ještě šestkrát vytištěna (r. 1695, 1702, 1719, 1722, 1731, 1734), řadí postila Antonína Koniáše (vyd. 1740, 1750, 1756) a různá oslavná kázání na Jana Nepomuckého z kanonizačního roku 1729 i z let pozdějších. - Osmnácté století začíná

věcnou, střízlivou a ve vztahu k jinověrcům mírnou postilou Jana Kleklara *Semen verbi Dei* (1701). Zdá se, jako by v prvních letech 18. století docházelo ke zdůraznění složky jazykové a slohové. Projevuje se to také v 1. díle spisu *Sancta Curiositas* od Štěpána Františka Náchodského z r. 1707 (2.díl je z r.1746) a pak nejvýrazněji v *Berle královské* Daniela Nitsche z r.1709. Nitschův spis je vrcholem z hlediska autorovy tvůrčí práce s jazykem. Nitsch je velkým mistrem příměru, metafory a paradoxu i bohatého patetického slohu, který vnucuje analogie s Vančurou. - Čtvrtý vrchol představuje svými homiletickými spisy z dvacátých let 18. století Bohumír Hynek Josef Bilovský, jako je např. *Cantator cygnus ... Hlas duchovní labutě* (1720) a *Coelum vivum ... Nebe svatosvaté* (1724). O charakteristických rysech homiletiky Bilovského, o konceptech a emblémech, jsme se už zmínili. - Konečně pátým významným barokním homiletikem je Tomáš Xaverius Laštovka. Jeho *Čtvrtý článek víry katolické* (1748) nemá už ideologickou výbojnost Šteyerovu a Koniášovu (a z nehomiletické tvorby výbojnost spisovatelů typu Jiřího Plachého-Fera), Laštovka se střízlivě dívá na územní rozlohu katolicismu a o účinnosti kázání si nedělá velké iluze. Pokud jde o vztah k robotnému lidu, obráží Laštovkův spis politicko-společenskou situaci čtyřicátých let 18. století, pro kterou je charakteristický útok na rakouské dědictví po nastoupení Marie Terezie i naděje venkovského lidu na zlepšení svého postavení. Laštovka poukazuje na bídu venkovanů a současně i na povýšenost a zpupnost panstva ze zámků a městských paláců. Takové obrazy, známé z rukopisné

literatury pololidové a z ústní slovesnosti lidové, jsou cenné právě svým začleněním do tištěné literatury homiletické.

Hymnografie jako druhá kvantitativně nejsilnější oblast pobělohorské tvorby je zastoupena řadou kancionálů. Z nich je pozoruhodný vedle jednou vydaných (už zmíněných) kancionálů Rozenplutova (1601), Hlohovského (1622), Bridelova (1658) a dvou Michnových (1647 a 1661) především šestkrát vydaný Šteyerův Kancionál český (1683, 1687, 1697, 1712, 1727, 1764) a poté kancionál Holanův (1694), Božanův (1719) a Koniášův (poprvé 1727). Hymnografická etapa zahájená Šteyerem se od předchozí etapy liší úsilím o vytvoření velkého, přímo reprezentativního zpěvníku jako projevu vítězné protireformace. Ve druhé etapě také vystupuje zřetelněji než dosud kolektivnost jako typický rys, odlišný od větší či menší tvůrčí individualnosti předchozí hymnografie (srov. zpěvníky Michnovy nebo Bridelovy Jesličky). Místo jedince jako autora nastupuje tu nediferencovaný kolektiv se svým uspořadatelem. V největší míře to platí právě pro Šteyerův *Kancionál český*, v jehož titulu se vždy uvádí počet písní obsažených v knize (tj. 850 až 1.000). Při redigování materiálu pracoval Šteyer s množstvím starších zpěvníků, jejichž písně dovedl ocenit po stránce básnické i hudební. Z této produkce pořídil rozsáhlý výbor, do jehož čela postavil nejstarší naši duchovní píseň *Hospodine, pomiluj ny, pocházející podle jeho a vůbec dobového názoru od sv. Vojtěcha*. Vcelku však Šteyer respektuje ustálenou kancionálovou kompozici podle církevního roku (začínajícího adventem) a podle běžné

katecheze.

Václav Holan Rovenský (1644-1718) je na rozdíl od Šteyera laik, který se živil vyučováním hudby a varhanictvím. Tím připomíná Michnu, jehož písně si velmi oblíbil, a proto část z nich zařadil kromě výběru z jiné starší produkce do svého kancionálu *Capella regia musicalis. Kaple královská zpěvní a muzikální* (1694). Holan sám byl autorem jen několika (určitě tři) písní. Capella má do určité míry netradiční kompozici, jak je zřejmé z úvodní části *Rekviem české*.

Malý je pravděpodobně autorský podíl Jana Josefa Božana (1644-1716) na jeho zpěvníku *Slaviček rájský* (1719), přesto mu lze připsat zatím aspoň překlad několika skladeb z latiny do češtiny. Hlavním jeho pramenem byl kancionál Holanův. Ideologicky a politicky závažným faktem je, že světský kněz Božan věnoval *Slavička rájského* známému jansenistovi a odpůrci jezuitů hraběti Františku Antonínovi Sporckovi, jehož portrét je zařazen jako frontispis knihy.

Ani nesnášenlivý a bojovný jezuitský misionář Antonín Koniáš (1691-1760) nebyl více než pořadatelem a upravovatelem starší písňové produkce, přesněji jeho *Cítara Nového zákona* (Hradec Králové 1727) je především výběrem z Božanova *Slavička* (který je zredukován asi na polovinu), doplněným o písně odjinud. Dominantní rekatolizační tendenci Koniášovu tušíme už z titulu, v němž je záměrně užito slova příznačného pro nejrozšířenější protestantský kancionál - *Citharu sanctorum* Jiřího Třanovského, aby její vliv byl oslaben právě na Královéhradecku, kam byla z ciziny stále pašována

nekatolická literatura. Koniášova Citara byla pak znovu vydána r. 1738, 1746, 1750, 1752, 1762, 1808, 1820 (a koncem 18. století několikrát bez vnočení), což zůstane názorným dokladem oblíbenosti nepůvodního kompilativního spisu. Třikrát byla vytištěna Koniášova *Postila* (1740, 1750, 1756). Nechvalně známý Koniášův seznam knih z katolického hlediska závadných - *Clavis haeresim claudens et aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající* - vyšel dvakrát (1729 a 1749) a stal se v šedesátých letech 18. století základem nového indexu knih zakázaných katolickou církví. Koniášův Klíč slouží však dodnes literárněvědné bibliografii.

Nyní obrátíme pozornost k soudobé dramatice. Ve vzájemné ideové opozici stála dramatika oficiální a lidová. Pokud jde o oficiální dramatiku (lidovou dramatikou se budeme zabývat později), sestávala z řádového školního divadla a ze světského divadla v panských sídlech. Za závažnější fenomén pokládáme školní divadlo, protože je motivicky i dramaturgicky spjata těsněji s českým prostředím než divadlo šlechtických zámků a městských paláců, v němž obvykle cizí soubory prezentovaly hry cizí provenience. Školní divadlo tvoří obsáhlou oblast tvorby, do značné míry dochované jen rukopisně, kterou vytvářeli zpravidla učitelé řádových škol jako součást svých pedagogických povinností (některé řády předpisovaly svým členům - učitelům napsat jednu hru ročně). Školní hra měla své aktéry (tj. žáky) učit správnému jazyku a vybroušenému stylu, zbavovat je ostychu z vystupování před větší společností a vstřípit jim nebo v nich utvrdit určité poznatky. S tímto záměrem se u nás

školní hry předváděly už v době renesance, a to vedle latinských her (nejoblíbenější byly latinské komedie Terentiovy a Plautovy) také hry v češtině (např. Komedia o králi Šalomúnovi), ale po Bílé hoře se školní hra pěstuje především v řádovém prostředí (ponejvíce v jezuitském a piaristickém), a to latinsky. Teoretické poučení o ní poskytovaly různé spisy, zejména Balbinova *Verisimilia* (1666, 1687, 1701, viz výše) a úvod Karla Kolčavy k jeho souboru *Exercitationes dramaticae* (1703-1705; Dramatické pokusy) i jeden z dopisů jeho *Epistolae familiares* (1709; Rodinné dopisy). Citované *Exercitationes* obsahují 23 školních her jmenovaného jezuita, z nichž některé byly předváděny i v mimočeských řádových provinciích. Balbín působil i na vznikající českou dramatickou teorii, jak svědčí *Krátká zpráva, kterak a dlé jakých pravidel Čechové v jazyku českém v tyto časy komedie skládají a k patření vydávají*. Napsal ji Václav Jandyt a připojil ji k druhému vydání své latinské mluvnice češtiny *Grammatica linguae Boemicae* (1704).

Tvůrci her různých řádových škol se řídili v podstatě stejnými pravidly, jež jsou někdy normativní povahy, jindy kolísají mezi teorií antickou a humanistickou. Hra měla v titulu a samozřejmě i v obsahu respektovat stanovenou terminologii. Především se v teorii rozlišovalo mezi tragédií a komedií: tragédie měla předvádět tragický pád vznešených osob a měla být napsána vysokým stylem, komedie zase mravy obyčejných lidí a měla být napsána nízkým, tj. konverzačním stylem; děj obou žánrů měl samozřejmě končit rozdílně. Avšak se zřetelem k vyústění děje se ještě rozlišovala

tragiko-komedie a komiko-tragédie: v tragiko-komedii sice děj směřoval k nešťastnému pádu, ale závěr byl veselý nebo alespoň nikoli smutný, kdežto v komiko-tragédii se z děje veselého vyvinul konec smutný. V praxi se tato terminologie obvykle nedodržovala, pro hru se užívalo označení "komedie" nebo řidčeji "drama". Od všech uvedených typů, jež měly zobrazovat nebo napodobovat historickou pravdu, se odlišovala deklamace. V ní se připouštělo předvedení jakéhokoli výmyslu. Role zde byly přidělovány personifikovaným abstraktům, jejichž vzájemné boje a spory se předváděly. Se zřetelem ke klasickému dramatu se na hře požadovalo zachovávat antickou jednotu času, tj. inscenovaný děj měl odpovídat skutečnému ději, který by se odehrál v průběhu 24 hodin. Avšak právě tuto zásadu barokní divadlo porušovalo - předvedlo např. na scéně hrdinův život od dětství přes dospělost až po stáří. Také v kompozici se barokní hra nezřídka odchýlila od antické teorie výstavby, tzn. aby hra měla pět jednání se třemi výraznými body: s protazí (zápletkou), epitazí (vyvrcholením) a katastrofou (závěrečným rozuzlením).

Žánrově a tematicky byla školní dramatika rozvětvena na hry náboženské (biblické, pašijové, hagiografické aj.), historické (z dějin církevních i světských) a mytologické (ponejvíce z antiky). Dochovala se také interludia (mezihry) a postludia (dramatické přídávky) lehčího rázu. Značná pozornost se věnovala hudbě, výpravě a rekvizitám, dbalo se na mimiku a gestikulaci herců, což bylo v soulase s požadavkem, aby jevištní tvar uspokojoval nejen uši, ale i oči publika. Jeho překvapení a úžas vzbuzovaly létavice

a komety, živá zvířata, oheň a ohňostroje, vlnobití a jiné scénické triky a dále provazochodci, kejkliři a manipulátoři. Efektu se docílovalo mezioponami, propadlišti, obracením kulís, vsunutím jeviště do hlediště (tedy předvedením divadla na divadle) aj. Byla zde důkladně propracována symbolika barev, kterou ostatně literární teorie znala už od středověku. Místem předvádění školních her nemusela být jenom škola, tj. její některý sál nebo nádvoří, nýbrž i náměstí, zámek a také kostel, ten ovšem pro vážnou, zpravidla náboženskou tematiku.

Jako příklad řádového školního divadla si uvedeme mikulovské piaristické gymnázium v letech 1631 až asi 1766. Jeho významné postavení v pobělohorském oficiálním divadelnictví vyplývalo jednak z pozice mikulovského kláštera jako sídla řádového provinciála, jednak z podpory tamních mocných Ditrichštejnů (z tohoto rodu pocházel např. kardinál a olomoucký biskup a ovšem i mocný politik František z Ditrichštejna). Nesmíme však ztratit ze zřetele, že toto divadlo rozkvétalo v době velmi nepříznivé pro většinu národa ve vlasti i v exilu. A právě v exilu vznikly dvě významné školní hry J.A. Komenského: roku 1638 nebo 1639 *Diogenes Cynicus redivivus* (Diogenes Kynik znovu naživu) a asi roku 1640 *Abrahamus patriarcha* (Patriarcha Abrahám), jež byly provozovány v Lešně (na gymnáziu) v lednu 1640 (Diogenes) a v lednu 1641 (Abrahám). Kromě toho přepracoval Komenský v letech 1653-1654 v Blatném Potoku pro uherskou mládež svou tehdy už proslulou učebnicí *Janua linguarum reserata* v osm školních her s názvem *Schola ludus* (Škola hrou). Rozdíl mezi školním dramatem řádovým

a školními hrami Komenského netkví ani v jazyku, ani v tematice, základní rozdíl - pomineme-li difference v kompozici a v uměleckých prostředcích - pramení z jejich ideologie. Především Diogena je nutno vysoko hodnotit jako hlasatele víry ve společenský pokrok, v mravní převahu chudoby nad bohatstvím, skromnosti nad pýchou, moudrosti nad hloupostí, míru nad válkou. Z tohoto hlediska je školní hra Komenského o Diogenovi jedním z vrcholů pokrokové linie školní dramatiky.

Ve vlasti se současně s oficiální dramatikou rozvíjela dramatika pololidová a lidová. Lidové dramatické výstupy a dialogy vznikaly především ve venkovském prostředí, kdežto na malých městech se předváděly pololidové hry. Pololidová produkce byla vytvářena především příslušníky drobné městské inteligence, kteří rádi zobrazovali venkovské prostředí, z něhož zpravidla pocházeli a na něž se dívali s kritickým nadhledem, nikoli však nepřátelsky nebo sociálně antagonisticky. Proto se prostředí i postavy v něm zobrazují s velkou dávkou realismu, někdy s karikujícím humorem (viz interludia V.F. Kocmánka). Část tvůrců pololidové literatury (nikoli pouze dramatické) znala dobře městské řemeslnické prostředí, např. autor rozsáhlého a přitom úplně nedochovaného veršovaného díla (o téměř 9.000 verších) z přelomu 17. a 18. století, zaměřeného satiricky na šlechtu, duhovenstvo a zvláště na měšťany a sedláky, a proto nazvaného v moderní edici *Satiry na čtyři stavy*, nebo autor *Veršů o perníkářství* ze čtyřicátých let 18. století.

Od pololidové, většinou rukopisné tvorby se tvorba

lidová lišila nejenom svým původem (je jím kolektiv), ale i způsobem tradování (ústním) a ideologickou vyhraněností a formovou vynalézavostí. Lid buď tvořil bez závislosti na oficiální kultuře, nebo si oficiální látky i tvarově přizpůsoboval, ideologicky posvětšťoval, někdy je i parodoval. V oblasti dramatiky volil takové formy, které umožňovaly bezprostřední kontakty tvůrců a publika, při divadelní akci splývalo jeviště s hladištěm. V kromě, na rynku nebo na selském dvoře se odehrávaly s použitím prostých, ale mnohovýznamových rekvizit scény, jejichž tematika byla v podstatě stejná jako na oficiálním divadle, ale venkovský kolektiv do ní vnášel lidové motivy a pokrokovou ideologii.

Do pololidového a lidového baroka divadelního patří řada her vánočních a velikonočních i mnoho her a výstupů o svatých, z nichž nejoblíbenější byla Dorota, Barbora, Jiří a Řehoř. Tyto hry bývají někdy označovány podle místa vzniku, předvádění, zapsání nebo dochování. Tak např. v rukopise městského archivu v Rakovníku se zachovala tzv. *Rakovnická vánoční hra* asi z osmdesátých let 17. století. Její autor (podle Stanislava Součka Jan Libertin) obohatil tradiční vánoční či jesličkovou osnovu sporem pastýřů s králi o to, zda se Ježíšek narodil bohatým, nebo chudým. Spor je sice andělem vyřešen kompromisně, ale samo nastolení sociální problematiky a autorovy sympatie s prostými pastýři jsou znatelným pokrokem ve vývoji žánru. Místní označení dala literární historie nebo folkloristika také *Semilské hře vánoční*, *Komedii vánoční z Vlachova Březi*, *Lastibořské hře velikonoční*, *hrám dorotským* (kroměřížská, kojetínská,

zlínská, velkokunčická atd., zkoumal je Julius Feifalik) i jiným. V *Komedii o svaté panně Dorotě* z doby před rokem 1686, zapsané ve strahovském sborníku Evermoda Jiřího Košetického, je původní věroučný konflikt nově spojen se sociálním. Pololidový autor *Komedie o turecký vojně* z konce 17. století zasadil tradiční alegorický obraz zápasu křesťanů s tureckou mocí do reálného venkovského a vojenského prostředí. V *Komedii o Františce, dceři krále anglického, též o Honzíčkovi, synu kupce londýnského*, vzniklé před polovinou 18. století, dostala cizokrajná látka český dobový kolorit. Ten zjišťujeme i ve frašce *Salička* z druhé poloviny 18. století, zpracovávající nově tradiční téma manželského trojúhelníku.

Soudobé historické události se projevíly v hanáckých veršovaných zpěvohrách Ignáce Plumlovského *Pergamotéka* a *Landebork* (zkomoleniny slov pragmatická sankce a Brandenburk) z doby před rokem 1750, k nimž se druzí i zpěvohry autorské dvojice Josef Mauritius Bulín (text) a Josef Pekárek (hudba) s názvy *Maréna a Kedrota*, *Jora a Manda*. Regionální produkce zpěvoherní nebo činoherní vznikala i jinde, např. v Jaroměřicích nad Rokytnou nebo v Českém Krumlově. Jako opera i činohra (ale i jako píseň) bylo ztvárněno velké selské povstání v severovýchodních Čechách roku 1775; autorem opery *Selská rebelie* byl kantor Josef Antoš. Lidové tendence prosazovalo i loutkové divadlo (hrající tehdy především pro dospělé), zvláště v úpravách knížek lidového čtení, např. s tematikou faustovskou, donjuanovskou, herkulovskou a jenovefskou. Vůbec lidové a pololidové divadlo pobělohorské si zachovalo dlouhou

životnost, jak svědčí nejen dramatika obrozenská (V. Thám, V.Kl. Klicpera a J.K. Tyl i loutkář Matěj Kopecký), ale též moderní adaptace (E.F. Burian aj.).

Divadlem jednoho herce byla při své realizaci *kramářská píseň*, jež zaujímala pomezí postavení mezi deklamací a dramatem. Kramář totiž doporučoval koupí písně předváděním na trhu, na jarmarku, na pouti nebo posvícení: při zpěvu písně ukazoval její motivy na obrázcích a provázel to mimikou a gestikulací. Obsahově šlo o látky jednak tradiční (hlavně náboženské, zvláště zázraky a pověry), jednak aktuální (přírodní katastrofy, vraždy, loupeže, milostné i rodinné vztahy i válečné události). Pozoruhodné jsou narážky na politické události, zejména z doby vlády Karla VI. (1711-1740) a Marie Terezie (1740-1780), jako byla pragmatická sankce, bavorský vpád do Čech v r. 1741, války Rakouska s Pruskem o Slezsko, dlouhodobé války s Turky aj. Tak např. k vpádu bavorského kurfiřta Karla Albrechta do Čech a až do Prahy, kde mu r. 1741 holdovala část šlechty, se vztahuje agitační politická píseň *Radujte se, všichni Češi, Karel Sedmý vás potěší* nebo sympatie k Prusům (k Bedřichovi Pruskému) vyjadřuje píseň *Brandeburku, podej ruku*. Písně tohoto typu svědčí zároveň o důvěře ujařmeného lidu v pomoc ze zahraničí. Kramářská produkce nejen později působí na umělou literaturu (např. na poezii Š. Hněvkovského), ale sama žije s dominantní zpravodajskou funkcí ještě po téměř celé 19. století (srov. např. písně o válečných událostech roku 1866) a v parodiích (Voskovce a Wericha nebo Suchého a Šlitra) dodnes. Obrovské bohatství kramářské produkce ukázal poprvé Bedřich Václavek s Robertem

Smetanou (1937), kteří vůbec ovlivnili poválečné badání o pololidové a lidové literatuře.

Platí to i o různorodé pololidové epice. Jejím nejrozšířenějším útvarem byly tzv. *knížky lidového čtení*. V době renesance tvořily protiváhu k humanistické produkci vysokého stylu. Jejich rozvoj se připravoval už po husitských válkách opisováním a šířením starších oblíbených spisů (jako byly povídky o Štilfridovi a Bruncvíkovi, o Alexandru Velikém, o Apolloniově, Josefovi Egyptském aj.) a byl posléze podpořen knihtiskem. Tiskaři z komerčních důvodů neuváděli mnohdy přesný rok a místo tisku; aby knížka byla stále aktuální na knižním trhu, "datovali" ji slovy "vytištěno roku tohoto", "...roku onoho", "...chvíle této". Obsahově lze *knížky lidového čtení* rozdělit na vyprávění středověká nebo středověkem adaptovaná (Příběhy římské, Kronika sedmi mudrců, o Meluzině, Magelóně, Jenovefě, Jiříkovo vidění), antická a renesanční (o Ezopovi, o Pirámovi a Tysbě, o Valtrovi a Griseldě, o Gviškardovi a Sigismundě, o Lukrecii, o Dionidovi) a na vyprávění s hrdiny měšťanskými a lidovými (Faust, Fortunatus, Enšpígl, Paleček). Nejčastěji byla tato vyprávění označována termínem "kronika" nebo "historie". S lidovým prostředím jsou *knížky lidového čtení* ("folksbuchy") spojeny svým jazykem a stylem, zvláště zálibou v přímé řeči, pevným epickým jádrem, schematismem postav (jsou buď veskrze kladné, nebo zcela záporné) a kompozicí i autorskou anonymitou. Šlo o útvary blízké ústnímu vyprávění a často do něho přecházející nebo z něho čerpající, vyhovující publiku šťastným rozuzlením děje, vítězstvím spravedlnosti nad bezprávím nebo křivdou

a potrestáním zla.

Uvedené motivy a standardizované umělecké prostředky jsou charakteristické i pro epiku lidovou, zejména pro pohádky. I když jejich děj nevychází ze žádné konkrétní historické události, přece se v nich nějak zrcadlí dobové sociální rozpory, nakonec zdařile vyřešené v duchu základních lidských tužeb. Lidové mravní normy prosazují a realizují prostí důvtipní hrdinové, jako hloupý Honza, chudý řemeslník nebo voják, sirotci (např. *O dvanácti měsíčkách*). Silné vrstvy tvoří v pobělohorských pohádkách zvířecí pohádky (např. *O kohoutkovi a slepičce*) a pohádky legendární s postavami ponejvíce biblickými (Kristus, sv. Petr aj.).

Na rozdíl od pohádky má pověst těsnou vazbu na konkrétní čas a místo nebo na historickou osobu či událost, ale stejně jako pohádka usiluje o šťastné řešení. Proto se oblíbenými staly ty místní nebo historické pověsti, které předpovídaly úspěšné překonání národního ponížení, jako byla pověst *O blanických rytířích*, v níž však byl v době vrcholné protireformace nahrazen Žižka jako velitel statečného vojska sv. Václavem. Utěšnou a povzbuzovací funkci plnila v lidovém prostředí také proroctví, např. *Sybyllina proroctví* a *Proroctví slepého mládence*. Funkci didaktickou měla přísloví a pořekadla i hádanky, vyjadřující praktickou životní moudrost úsečnou a vyhrocenou formou buď ze zdrojů domácích, nebo knižních původu středověkého až antického. Obrozenečtí sběratelé pochopitelně zdůrazňovali jejich domácí nebo slovanské zdroje, jak svědčí *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (1851) F.L. Čelakovského.

Lidovou lyriku reprezentují především písně, jež ovšem mohou mít i epickou dominantu. Patří sem nejen veršované útvary spojující slovo s melodií, ale i kratší strofické skladby bez nápěvu, ovšem s výraznou libozvučností. Tematicky jsou velmi bohaté. Často vyjadřují vztahy milostné (např. *Co to máš, děvečko, Roztocká hospoda*) a rodinné (*Osiřelo dítě, Stojí hruška v širém poli* - známá též pod titulem *Sestra travička*) a s těmito vztahy spojené afekty pijanské (*Už sem propil všecko, Dyž sem šel dom z hospody*) nebo jsou zaměřeny proti vojné (*Ta brněnská brána, Bude vojna, bude* - uváděná častěji s názvem *Utonulá*), proti nevolnictví (*Tí sedláci ubozí, Zábrdovské vrchní*) nebo feudálnímu útlaku a panstvu vůbec (*Pacholkové na hory* - též s názvem *Honácká, písně o Ondrášovi*). Lidovou adaptací některých kancionálových písní a náboženských fabulí vznikaly duchovní písně ponejvíce epické (např. *Hříšná duše a Panna Maria* nebo balada *Smrt* s incipitem *Byltě jeden člověk*).

V duchu lidové písně a ovšem i tištěné literatury tvořili bezejmenní veršovci a písmáci. Známa je např. rodina pastýřů ovčí ("ovčáků" či šafářů ovčina v Kratonohách na chlumeckém panství) Volných, tj. bratři Václav a Lukáš a Lukášův syn Jiří. Písně obou bratří byly nejdříve tištěny porůznu a pak souborně vydány r. 1710, *Jiřího Volného Veselé písně* vydal podle opisu písmáka Fraňka Vaňka r. 1822 Václav Hanka. Písně Volných sloužily k poučení a pobavení vesničanů.

Bohatá písňová produkce českého lidu přesahuje do národního obrození a působí na vznik umělé poezie i tzv.

poezie ohlasové. Tehdy také jsou lidové a zlidovělé písně a spolu s nimi i ostatní lidová a pololidová slovesnost sbírány. Základní význam zde mají Karla Jaromíra Erbena Prostonárodní české písně a říkadla (Praha 1863, 2.vyd. 1886, 3.vyd. 1937) a Františka Sušila Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými (Brno 1860), pro duchovní poezii sbírka Josefa Vlastimila Kamaryta České národní duchovní písně (Praha a Hradec králové 1831 a 1832). Avšak ve všech těchto souborech se vedle písní lidových a zlidovělých vyskytují výtvořiny nelidové, převzaté nekriticky z více či méně oficiálního písemnictví.

Svým čistým jadrným jazykem se ústní lidová slovesnost odlišovala od části úpadkové oficiální literatury i od dvou pokusů o mluvnici češtiny. Jsou spojeny se jmény Jana Václava Pohla (1720-1790), učitele češtiny v císařské rodině ve Vídni, a Maxmiliána Šimka (1748-1798), profesora české řeči na vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě, a svědčí o rozrušení tradice kultivované spisovné češtiny a o růstu jazykového purismu, ignorujícího jazykové zákonitosti. Také do emigrantské literatury pronikají jazykové chyby a barbarismy, tato tvorba ve druhé a třetí generaci exulantů stagnuje i obsahově; její většinu tvoří spisy modlitební a kancionálové. Formát mají často z praktických důvodů kolportačních vysoký a úzký a tyto špalíčky přenášejí s velkým nebezpečím tvrdých trestů přes hranice bezejmenní evangelíci. Z vydavatelů exulantské literatury prosluli svou aktivitou a značným kulturním rozhledem Kristián Pešek (1676-1744), profesor v Žitavě, Václav Klejch (1678-1737), který pro viru opustil svůj statek v Lužanech u Litomyšle

a potom vydal v Žitavě několik náboženských spisů (se zajímavými úvody), Jan Theofil Elsner (1717-1782), který vydával spisy Komenského a podal v úvodu k 3. vydání tzv. *Bible hallské* (1766, předtím vyšla v impresii sirotčího domu v Halle r. 1722 s krátkou předmluvou Daniela Krmana mladšího a s delší předmluvou Matěje Béla, která byla převzata do 2. vydání z r. 1745) velmi dobrý přehled dosavadních českých biblí, a Slovák Jiří Petrmann (1710-1792), který v Drážďanech vydal kancionál a překlad žaltáře; zabýval se i mluvnicí (*Čechořečnost touž řečí mluvícím složená*, 1783) a poezií - jeho báseň *Vymyšlení* zařadil V. Thám do svého almanachu *Básně v řeči vázané* (1785).

Tím se dostáváme do národního obrození, do něhož se pobělohorská a vůbec starší česká literatura začleňuje novými edicemi některých spisů nebo aspoň jejich částí. Aktualizována je hlavně zábavná četba a různé kroniky. Zasloužili se o to nejvíce František Faustin Procházka, Václav Hanka a Václav Matěj Kramerius. F.F. Procházka vypracoval seznam spisů vhodných k reedicím a sám vydal kroniku tak řeč. Dalimila, Pulkavovu kroniku, cestopis Oldřicha Prefáta z Vlkanova, Vejťah z Kroniky mozkevské, Vejťah z Regimentu zdraví (1786) aj. Většinou pořizoval výběry ze starších knih, ale vybrané pasáže editoval celkem věrně. Na rozdíl od něho Václav Hanka, zaměřený ponejvíce na poezii, sahal často k textovým úpravám a doplňkům. Záslužná jsou jeho šestidílná *Starobylá skládanie* (1817-1823), jimiž uvedl znovu do oběhu bohatou českou veršovanou tvorbu 14. a 15. století. Z pozdější produkce vydal *Všehrdovy Knihy devatery* a *Strejcovy žalmy*. Od Hanky a Procházky se odlišil

V.M. Kramerius svým zřetelem k lidovému publiku. Vydal mj. Mandevillův cestopis, Mitrovicovy Příhody, Šimona Lomnického Krátké naučení mladému hospodáři, čímž vlastně zahájil tradici čtenářských edic staročeských spisů.

Značný význam mělo v počátcích národního obrození vydání několika starších latinských spisů, které nebyly v době samozřejmého ovládnání latiny vzdělanci pocíťovány jako nečeské. Důležité bylo zejména Pelclovo vydání Balbínovy rukopisné Rozpravy krátké, ale pravdivé (1775) a dvojí vydání Balbínova spisu *Bohemia docta* (P. Candidem r. 1777 a K.R. Ungarem v l. 1776-1780).

S vydáváním a aktualizováním starší české literatury souvisí původní tvorba Antonína Jaroslava Puchmajera (např. Óda na Jana Žižku), Antonína Josefa Zímy (hry Oldřich a Božena a Tharsia z Tyru), Prokopa Šedivého (povídky České amazonky a Mnislav a Světivína) aj. Tito i jiní spisovatelé se opírali hlavně o Hájkovu kroniku, která byla na jedné straně ostře posouzena Gelasiem Dobnerem (1719-1790) v šestisvazkovém odborném spise *Venceslai Hájek a Libočan Annales Bohemorum* (1761-1782), na druhé straně se v nové, snadno dostupné edici Jana Ferdinanda ze Schönfeldu z r. 1818 stala zdrojem národního uvědomování. Souběžně s ediční prací i s původní literární činností jde snaha vědecky vypsát a zhodnotit starší českou literaturu a kulturu vůbec. Avšak to už patří do dějin nové české literatury.

Z BIBLIOGRAFIE

- Balbín, Bohuslav: Nástin humanitních disciplín. Přel. Buhumil Ryba. Praha 1969.
- Balbín, Bohuslav: Rozprava krátká, ale pravdivá. Přel. Milan Kopecký. Praha 1988.
- Bitnar, Vilém: O českém baroku slovesném. Praha 1932.
- Bitnar, Vilém: Postavy a problémy českého baroku literárního. Praha 1939.
- Bogatyrev, Petr G.: Lidové divadlo české a slovenské. Praha 1940.
- Černý, Jaromír a kol.: Hudba v českých dějinách. (Hlavné kapitoly Jiřího Sehnala a Zdeňky Pilkové.) Praha 1983.
- Černý, Václav: Esej o básnickém baroku. Praha 1937.
- Dobrovský, Josef: Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur. Praha 1792.
- Evans, R.J.W.: The making of the Habsburg Monarchy 1550-1700. An interpretation. Oxford 1979.
- Hanzal, Josef: Od baroka k romantismu. Praha 1987.
- Hrabák, Josef (red.): Dějiny české literatury I. Praha 1959.

- Hroch, Miroslav - Petráň, Josef: 17. století - krize feudální společnosti? Praha 1976.
- Jakubec, Jan: Dějiny literatury české I. Praha 1929.
- Jungmann, Josef: Historie literatury české. Praha 1825, 2.vyd. tamtéž 1849.
- Kalista, Zdeněk: Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko. Brno 1970.
- Kalista, Zdeněk: České baroko. Praha 1941.
- Kalista, Zdeněk: Tvář baroka. Mnichov 1982, 2.vyd. Londýn 1983, 3.vyd. tamtéž 1989.
- Komenský, Jan Amos: Dílo. Dosud 15 svazků. Praha 1969-1992.
- Komenský, Jan Amos: Vybrané spisy. Sv. 7, připravil Antonín Škarka. Praha 1974.
- Kopecký, Milan: Development and perspectives of Czech baroque research. Synthesis 18, Bucarest 1991, s. 69-75.
- Kopecký, Milan: Komenský jako umělec slova. Brno 1992.
- Kopecký, Milan: Starší česká a slovenská literatura. Praha 1982, 2.vyd. tamtéž 1987.
- Kopecký, Milan (red.): O barokní kultuře. Brno 1968.
- Kopecký, Milan (vyd.): Kapka rosy tekoucí. Brno 1968, 2.vyd. tamtéž 1969; Staří slezští kazatelé. Ostrava 1970; Zdoroslaviček Felixe Kadlinského. Brno 1971; Vidění rozličné sedláčka sprostného V.B. Jestrábského. Uherský Brod 1973; Bible svatováclavská. Evangelia. Brno 1991.
- Kratochvíl, Antonín: Das böhmische Barock. München 1989.
- Krofta, Kamil: Nesmrtelný národ. Od Bílé hory k Palackému. Praha 1940.
- Kučera, Jan P.- Rak, Jiří: Bohuslav Balbín a jeho místo

- v české kultuře. Praha 1983.
- Masaryk, Tomáš Garrigue: Česká otázka. Praha 1895.
- Michna z Otradovic, Adam: Básnické dílo. Vyd. Antonín Škarka. Praha 1985.
- Neumann, Jaromír: Český barok. Praha 1969, 2.vyd. tamtéž 1974.
- Novák, Arne: Praha barokní. Praha 1915, 2.vyd. tamtéž 1921, 3.vyd. tamtéž 1938.
- Novák, Jan V.- Novák, Arne: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. 4.vyd., Olomouc 1936-1939.
- Palas, Karel: K problematice krajové pololidové literatury 18. století. Praha 1964.
- Patočka, Jan: Naše vzdělanost v Evropě. Praha 1939.
- Pekař, Josef: Bílá hora. Praha 1921.
- Petrů, Eduard (vyd.): Copak to ale za mozeka hraje? Hanácké zpěvohry 18. století. Ostrava 1985.
- Polišenský, Josef: Třicetiletá válka a český národ. Praha 1960.
- Souček, Stanislav: Komenského "Labyrint" u nás a v cizině. Archiv pro bádání o životě a spisech J.A. Komenského 7, 1924, s. 17-54.
- Souček, Stanislav: Rakovnická vánoční hra. Brno 1929.
- Šalda, F.X.: O literárním baroku cizím i domácím. Šaldův zápisník 8, 1935-1936. (Studie literárněhistorické a kritické. Praha 1937.)
- Škarka, Antonín: Fridrich Bridel nový a neznámý. Praha 1969.
- Tschizewskij, Dmitrij: Aus zwei Welten. Gravenhage 1956.
- Válka, Josef: Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 18. století. Praha 1983.

poloviny 18. století, *Studia Comeniana et historica*

VIII, 1978, č.19, s.155-213.

Vašica, Josef: *České literární baroko*. Praha 1938.

Vlček, Jaroslav: *Dějiny české literatury*. Praha 1893-1921,

5.vyd. tamtéž 1960.

OBSAH

Úvodem	2
Charakteristika doby	3
Od Bílé hory do velkého selského povstání	5
Od velkého selského povstání do národního obrození	40
Z bibliografie	68

Č E S K Á L I T E R A T U R A
od 20. let 17. století
do 70. let 18. století

Milan Kopecký

Vydala Masarykova univerzita v Brně
pro filozofickou fakultu

Náklad výtisků Vydání 1., 1993
AA - 3,34 VA - 3,46

Tisk Technické středisko FF MU Brno
Tématická skupina a podskupina 17/93

Pořadové číslo 2069

ISBN 80-210-0696-X